

EESTI RIIGIMÕTTE TEEL RIIGITEADUSTENI

LEIF KALEV, REIN RUUTSOO

1. SISSEJUHATUS

Järgnevas artiklis käsitleme Eesti riigimõtte arengut, sealhulgas riigiteaduste väljakujunemist. Omariikluse mõtestamine on ühe kultuuriruumi loogiline ja vajalik osa, millega tegelevad paljude eluvaldkondade inimesed kirjanikest poliitikute ja teadlasteni. Nii Eesti moodsa riikluse kujunemine kui ka riigimõtte ja riigiteaduste areng on olnud suhteliselt hilised ning suuresti mõjutatud naaberriikide ja laiemalt läänemaailma varasematest sellealastest arengusuundadest. Siiski väärib iga iseseisva riigi ideoloogiline ja teaduslik mõtestamine uurimist ning sellele järgnev artikkel keskendubki.

Meil on kaks tähelepanukeset. Esiteks vaatleme, kuidas eestlaste poliitiliste eestvedajate seas areneb välja oma riigi mõtestamine ja õigustamine, millega jõutakse iseseisvuse saavutamiseni. Teiseks selgitame, kuidas kujunevad riigiteadused ehk riigi, poliitika ja valitsemise süsteemsem mõtestamine ja uurimine. See on vaid osa kogu Eesti riikluse mõtestamisest, ent võimaldab artikli mahus ülevaadet ja avab omamaise riigimõtte süvenemise võtmekohad. Vastavalt riigimõtte süvenemisele pöörame artikli algul rohkem tähelepanu Eesti riigimõtte kujunemisele, eriti kuni iseseisva riigi sünnini, edasi aga kasvavalt riigiteaduste arengule.

20. sajand oli Eesti riigi sünni ja väljakujunemise aeg. Eestlased, kes olid saanud 19. sajandi teisel poolel valdades ja linnades oma esimesed poliitika ja valitsemise kogemused, olid veel 20. sajandi teise kümnendi alguses suuresti õigusteta alamrahvas. Tsaarivõim oli küll pool sajandit baltisaksa seisuseühiskonda murendanud, ent poliitika subjektideks tõusis Eesti elanike enamik alles Vene veebruarirevolutsiooniga. Omariikluse mõte käib nende arengutega käsikäes ning on iseseisvumise vaimne ressurss, millel on oma oluline tähendus kõrvuti majandus-, sõja-, korraldus- ja muude vahenditega. Poliitilise ärkamise kümnenditele järgnenud iseseisvus lõi uued võimalused nii riigimõtte arenguks kui ka riigiteaduste tärkamiseks. Selle arengu katkestas Nõukogude okupatsioon ning riigiteadused kujunesid terviklikult välja alles iseseisvuse taastamise järel.

Saja aasta jooksul on Eesti riigi õigustamisel ja uurimisel kasutatud nii ajaloolist, moraalifilosoofilist, õigus- ja majandusteaduslikku kui ka poliitika- ja valitse-

misteaduslikku argumentatsiooni. Rahvusriigi kui rahvuse olemise raamistuse ja kestmise tingimuse õigustamise viis on kontekstuaalne. Selle sisu ja argumentsioon muutuvad sedamööda, kuidas kindlustub riiklus, küpsevad teadused ning muutub nende tähtsus avalikus diskursuses. Eesti riigi õigustamine ja täpsemad teadmised selle kohta on olnud püsivalt vajalikud, et toetada meie identiteeti, ning eriti suure kaaluga olid need murranguaegadel, näiteks meie riigi sünnil ja taastamisel.

Eesti riigiteadustel on mitmekesised juured, mis sisaldavad kohapeal töökäigus leitud ja uute akadeemiliste teadmiste sissetoomist. Nende arengu uurimisel on eriti varasemas järgus oluline Mandri-Euroopa lähenemine, kus absolutistliku ja modernse riigi ehitamise teaduste (*Kameralistik, Polizeiwissenschaft* jt) ja nende järglaste huvikeskmes oli toimiva riigivalitsemise kujundamine tervikuna. See tähendab tänapäevases vaates laiahaardelist ja valdkondadevahelist vaatenurka, kus riigiteadusi lõimiti avaliku õiguse, majanduse, filosoofia, maateaduse, kultuuriringute ja sotsioloogiaga (nt Kjellen 1940). Samas pöörati suhteliselt vähe tähelepanu demokraatiale ja demokraatlikule poliitikale, mis on tähtsal kohal angloameerika uurimistraditsioonis.

Nüüdisaegse tugevate angloameerika mõjudega lääneliku demokraatliku poliitikateaduse rõhuasetused muutusid Euroopas keskseks alles Teise maailmasõja järel ning juurdusid Eestis koos taasiseseisvumisega. Kokkuvõtlikult võib riigiteaduste valdkonda iseloomustada ingliskeelse poliitilisuse mõiste (*the political*) kolme tahu kaudu (vt Sørensen, Torfing 2017): *politics* (poliitiline tähendusloome ja konkurents), *policy* (poliitika väljatöötamine ja rakendamine) ja *polity* (riik ning teised poliitilised ühised ruumid ja süsteemid). Tänapäeval nähakse riigiteadusi tavaliselt eri traditsioone põimides ning mõtestamas poliitikat, poliitikakujundamist ja valitsemist nii riigi tasandil, sellest kitsamalt (riigisisene regionaalne ja kohalik tasand) kui ka laiemalt (rahvusvaheline ja makroregionide, sh EL-i tasand). Nii on ka Eestis (nt Kalev, Toots 2011).

Ühe või teise uurimis- või õigustamisviisi tähtsustamine või alaesindatus võrreldes sellega, mida see on etendanud laiemas avalikkuses või rahvusvahelistes akadeemilistes kogukondades, on omariikluse arenguga üsna ilmekalt seotud. Mõnel möödaniiperioodil on rahvuse ja riikluse õigustamine ja uurimine olnud põlustatud või koguni jälitatav, teistel pole me ise suutnud oma riigi kohta esitada vajalikke küsimusi.

Järgneva käsitluse rõhuasetus on põhiliste mõttevoolude, pingetelgede ja arengusuundade väljatoomisel, mitte kõigi võimalike autorite üksikasjalikul käsitlusel. See on artikli mahtu arvestades paratamatu, ent olulisemgi on eesmärk tekitada esmane ülevaatekäsitlus. Tagasivaade möödaniikule on selle uurimine, mis küsimusi võiksimme omariikluse edasikestmiseks tihedamini esitada. Samuti võimaldab see mõtestada Eesti riigiteaduste lähteid, arengukeskkonda ja valikukohti.

2. KULTUURRAHVAST POLIITILISEKS SUBJEKTIKS

Kahe kümnendi pikkuses Vene revolutsioonide kumas (nagu väljendas Gustav Suits) vappunud ajaloo periood, mis eelnes Eesti Vabariigi sünnile, on demokraatliku riikluse ettevalmistamisel võtmetähendusega. Avalik arutelu demokraatia ja riikluse üle oli isevalitsuslikus Vene impeeriumis sordiini all. Demokraatliku avalikkuse vähesus jättis jälje riigimõtte ja -teaduste arengule ka juba vabas Eestis.

Mitmed rahvusliku ärkamisaja suundaandvad poliitikud (Reiman, Tõnisson) polnud mitte ainult riigitruud, vaid ka monarhistid (Laaman 2010: 45). Sotsiaal-, poliitika-, kultuuri- ja muude probleemide arutamisel sajavahetuse Eestis hakkas rahvusliku iseolemise idee Vene keisririigi idee ja rahvusvahelise solidaarsuse idee kõrval alles oma kohta ja põhistamist otsima. Rahvuse ja rahvusriigi ideedele panustamine üha enam puntrasse jooksvate probleemide lahendamise võtmena polnud kaugeltki endastmõistetav. Pigem olid selle väljavaated 20. sajandi algul küsitavad, arvestades Vene impeeriumi tuhandeaastast ajalugu ja toona moes olnud sotsiaaldemokraatlike ideede võidukäiku.

Parafraseerides Nietzschet, kelle sõnul tulevad suured muutused „tuvijalgadel“, st väliselt märkamatu, toimus ka rahvusriikluse intellektuaalne konstitueerimine eliidi eneseteadvuses väliselt mitte just hästi jälgitaval viisil. 19. sajandi literaatide ja teoloogide iseolemise retoorika omariikluse visiooniks vormumise taga peitub mitu arengut, mis hõlmavad Baltimaade regionaalseid, ülevenemaalisi sotsiaalseid ja üleeuroopalisi vaimuloolisi protsesse, mis kumuleerudes loovad kandepinna rahvusmõtte ambitsiooni ja õigustusliku struktuuri põhimõtteliseks uuendamiseks. Vaatleme neid järgnevalt kokkuvõtlikult põhivastuolude kaudu.

2.1. Riikluse idee ja ajalooline narratiiv

19. sajandi lõpul meie ajalooline narratiiv politiseerus. Tollasel järelärkamisajal olid eestlased enda kui ethnose arengu õigustamiseks sõnastanud oma taotlused eelkõige iidse kultuurrahva õigustena. Selle Herderilt laenatud idee järgi taotleti kõikide ethnoste kultuurilise originaalsuse ja võrdsuse tunnustamist. Kultuurrahva narratiiv täitis esmase kollektiivse identiteedi kujundamise rolli.

Kultuurrahva identiteeti täiendanud ajalooline narratiiv andis esmase (latentse) õigustuse omariikluse taotluse endastmõistetavusele. Nimelt sisendati selle vahendusel eestlastele, et 13. sajandil toimunud võõrvallutus katkestas põlisrahva ajaloolise riikluse loomuliku arengu (kaasaegsema) riikluse rajamise suunas (Jakobson, Hurt, Reiman). Poliitilise meie-tunde tugevdamisel oli keskne koht ajaloolis-poliitilisel narratiivil, milles on tavapäraselt olulisel kohal vaenlase kuju, mis targu paigutati minevikku. Ajalooline narratiiv valmistas ette kandepinda identiteedipoliitikale, mille võimalused kasvasid sedamööda, kuivõrd maarahvast hakkas sama eesti rahvas ja lokaal-seisuslik enesemääratlus talurahvana asendus eestlaste kui rahvuse ideega. Jakobsoni kolmest isamaa kõnest tuttavat kujutlust muistsest omariiklusest arendati hiljem Uluotsa nn lepingulise alistumise teoorias,

mille kohaselt kandis vallutajate rajatud riiklus teatud mõttes Eesti algupärast iseolemist edasi.

19. ja 20. sajandi vahetusel sai mõnevõrra tuttavaks Hegelist lähtuv ideestik, mis rõhutas rahvuse ja riikluse seost. Villem Reimani soome keelest vahendatud Kaarle Olavi Lindequisti „Üldine ajalugu“ (ilmus 1909–1911) kannab ka Soome rahvusfilosoofi, hegeliaanist fennomaani J. W. Snellmani vaimsust. Soome suurvürstiriik oli loomulik toetuspunkt hegeliaanlikule rahvuste ajaloo käsitlusele, mis nägi omariikluse rajamises iga rahva arengu suurimat püüdlust ja saavutust. Snellmanlik perspektiiv oli fennofiilsete eestlaste mõttemaailmas tuttavaks saanud juba 19. sajandi lõpul, kuid nüüd vahendati seda rahvuste arengu ideena juba arvukale lugejakonnale.

2.2. Liberalism versus marksism

Liberalismi (nn kodanlike vabaduste esikohale seadjate) ja Marxi õpetuse järgijate poliitiline konkurents, mis mõjutas oluliselt Skandinaavia ja teataval määral Soome riikluse kujunemist (Lakaniemi jt 1995), on (eelkõige Tõnissoni perspektiivis) Eestis ülehinnatud. Jaan Tõnisson oli eelkõige legalist ja konservatiiv. Põhjala talupojariikideski jäi liberalismi kandepind eliidi seas ja keskklassis ebapiisavaks, et kindlustada selle kodunemist ühiskonna konstitutiivsete alusstruktuuride kujundajana.

Marksistlikul mõttel oli Eestis suur hariv ja tsiviliseeriv roll, aidates kinnistada massides moodsa ühiskonna ja riigi käsitlust, mida on tänapäeva uurimustes selgelt alakajastatud. August Rei, Karl Ast, Gustav Suits jpt väärivad Eesti riigi rajajatena kindlasti senisest enam tähelepanu. Sotsiaaldemokraatliku riigi- ja ühiskonnakäsitluse levikut toetas Marxi enda mõne põhiteose („Palgatöö ja kapital“), aga ka marksismi paavsti Karl Kautsky ning tema mõttekaaslaste, näiteks Lafargue'i, Pannekoeki ja Guesde'i tööde vahendamine eesti keelde. „Kommunistliku partei manifest“ ilmus esimest korda eesti keeles 1917. aastal.

Eesti riikluse kujunemisel oli väga tähtis see, milline Marxi pärijate tiib osutus hegemooniks. Veelaha Marxi tõlgendajate eri tiibade riigiehituseeskavades läks läbi suhtumise parlamentarismi ja relvastatud võitluse kui võimu haaramise vahendi. Radikaalrevolutsionääride (hiljem marksistide-leninistide) käsitluses oli kodanlik-parlamentaarne riik üksnes maskeeritud klassivõimu kindlustamiseks ja parlament oli kodanluse jututuba. Eestis riigimõtte arengut ja praktilist tulevikku kujundasid suuresti mõõdukamad kautskiaanid, kes rajasid on tegevuse materialistlikule determinismile, usule, et kapitalistlik formatsioon peab asenduma sotsialistlikuga. Kuid tee selleni pidi viima läbi parlamentaarset võitlust, olemasolevaid riigistruktuure ümber kujundades.

Liberaalse poliitilise mõtte avalikku debatti sisenemist kajastab Milli teose „Wabadusest“ tõlge 1909. aastal. Riikluse kontseptualiseerimise päevakohaseks muutumist kinnitab esimese Riigiduumaa saadiku ja Moskva Ülikooli professori Gabriel Šeršenevitši teose „Riik ja õigus“ eestindamine (1910). Tema kujutlus

teavitab meid üldjoontes ka Eesti liberaalse poliitilise eliidi vaadetest (tõlkija Lui Olesk). Kadetlusega tembitud mõõdukas liberaalsus oli piir, millest legaalne riigimõtte ei tohtinud veel üle minna. Põhjendused, miks konstitutsiooniline monarhia vastab kõige paremini Venemaa oludele, ei pidanud eestlast veenma, kuid intelligenti käsitlemine ühiskonna klassiülestest huvide väljendajana sobis ka Eesti eliidi minapildile. Toetumine õiguse sotsioloogilisele koolkonnale (Ihering, Stammler, Jellinek) andis argumente Baltimaade regionaalhalduse eripärade ja omavalitsustavade arendamise kaitsmiseks. Toe otsimine Vene poliitiliselt mõttelt oli loomulik, kuid näitas samas tollast nõrka kontakti muu Euroopaga.

2.3. Revolutsioonid ja avanev võimaluste struktuur

Eesti avaliku mõtte otsustav politiseerumine omariikluse visioonide suunas võlgneb palju suurtele muutustele ja kriisidele, nagu omavalitsusreformid ja eriti kaks Vene revolutsiooni, mis raputasid peaaegu kõiki seniseid tõekspidamisi.

19. sajandi lõpu omavalitsusreformid ning võitlus nende vormistamise üle võimaldasid pidada avalikku väitlust sisuliselt võimuküsimuse üle. Võimupretensiooni plahvatuslik kasv oli põhimõtteline muutus eestlaste identiteedis. Nad tahtsid muutuda sakslaste asemel tsaarivõimu esimesteks kohalikeks partneriteks. Eestlaste poliitilise eneseteostuse koondumine esialgu omavalitsuse ümber oli loogiline. Tollase suurima võimupraktiku Konstantin Pätsi intellektuaalsed ja programmilised pingutused keskendusid omavalitsusega seonduva võimaluste struktuuri kasutamisele, et laiendada selle funktsioone ja suurendada autonoomiat.

Et avardada oma pürgimuste kandepinda, tõlkis Päts eesti keelde Franz Lieberi, Rudolf Dieseli jt teoseid (vt Karjahärm, Sirk 1998: 235–236). Tõlgitu kesksed teemad olid kohaliku omavalitsuse võimestamine, selle funktsioonide avardamine ja sidustamine poliitilis-majanduslikuks struktuuriks ning sotsiaal-poliitilise koostöövõrgustiku loomine, mis suudab ületada rahvuse ja usundi tõkkeid. Ta sõna otseses mõttes arendas ideed sidustatud tervikust, riigi loomisest riigis. Kohalikes omavalitsustes loodud poliitilised liidud venelastega võimaldasidki sajandi esimesel kümnendil vallutada peaaegu kõik suuremad linnavalitsused Eestis.

Programmilisemalt arendas Päts oma arusaamad välja raamatus „Maa-küsimus“ (1907), kus Eesti tulevikku iseloomustas avar autonoomia. Territoriaalne halduskogu tulnuks moodustada üleüldise valimisõiguse alusel ning kohalikes küsimustes olnuks sel seadusandlusõigus. Rahvuste ja seisuste esindatus järginuks soomlaste ja rootslaste esindatust Soome seimis (Pätsi raamat valmis Soomes). Uuendatud Eesti omavalitsustele taotles Päts ulatuslikku võimu, sealhulgas õigust juhtida kohalikku agraarpoliitikat ja korraldada agraarsuhteid. Avaramas kontekstis oli Pätsi tulevikukavand 1905. aasta revolutsiooni järel „kadeitide“ vaateis programmilise arenduse saavutanud föderalismilise loosungite konkretiseering, võiks öelda, et 1907. aasta IME-ettepanek.

Pätsi tegevus iseloomustab hästi 19. ja 20. sajandi vahetuse kümnendite riigimõtte arengut. Poliitilised eestvedajad tegutsesid ühtaegu avalike intellektuaal-

lide ja praktikutena (omavalitsustegelased, ajakirjanikud, juristid, kirjanikud jt) ning arendasid oma ideid seostatult välisautoritega, kellele viidati oma kirjutiste argumentatsiooni ehitades ning kelle töid ka tõlgiti. Lisaks Pätsi suhteliselt pragmaatilisemale joonele oli mitmesuguseid, eeskätt Saksa traditsioonist mõjutatud rahvusluse ja liberalismi ning Saksa-Vene mõjudega sotsialistliku ja monarhistliku mõttevoolu esindajaid (vt Karjahärm, Sirk 1997). Tolleaegset Eesti avalikku elu iseloomustas märkimisväärne poliitiline arutelu ning tollaste riiki, poliitikat ja valitsemist mõtestavate tekstide ning tõlkeramatute mahuga on tänapäeval raske sammu pidada.

1906. a algul, lootuses, et Riigiduum võtab selle arutada, koostasid Konstantin Päts, Jaan Teemant ja Otto Strandman Šveitsis esimese Eesti autonoomia kava. Idee ise, mida olid Soome Suurvürstiriigi eeskujul 1830. aastail arendanud baltisaksa liberaalid, polnud poliitilisest avalikkusest kunagi päriselt kadunud ning taasündis ikka ja jälle uutest vormides. Hoopis ebasoodsamates oludes visandas Päts 1915. aastal koos Eestimaa Rüütelkonnaga maaomavalitsuse reformi, mis oleks maaomavalitsuse üldkogus andnud esinduse nii mõisnikele kui ka talupoegadele (Karjahärm, Sirk 1997). Omariikluse sünni uurijad on Pätsile ette heitnud Balti erikorra konserveerimist (Graf 1993). Hoopis olulisem oli legalistliku positsiooni ja mingitegi arenguteede lahtihoidmine (et tsarism varises, teame tagantjärele), erikorra kaitsmises peitusid teatud ressursid Eesti iseolemise kindlustamiseks. Samal ajal – veel 1917. a revolutsioonide eel – alustas tsaarivalitsus omavalitsuse reformi kavade arendamist, et siduda Balti provintsid tihedamalt Venemaaga.

Kohaliku omavalitsuse teema sai akadeemilisema käsitluse **Nikolai Maimi (1884–1976)** uurimustes „Omavalitsuse edenemislugu Liivimaa mannermaal” (1911) ja „Liivimaa kohalik omavalitsus” (1913). Maimi pädevus sai tunnustuse vürst Lvovi valitsuse moodustatud komisjonis, kes pidi hakkama välja töötama omavalitsuse seaduse rakendusdokumente ning andis olulise aluse Eesti autonoomia määruse ja selle rakendusaktide kehtestamisel, millest algas meie nüüdisajaga valitsemistraditsioon (Maim 1938, Riismandel 2009: 208). Maim lõpetas 1909. a Moskva Ülikooli I järgu diplomiga. Ta õppis ka Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas, mida on peetud Eesti omariikluse vaimseks taimelavaks.

Revolutsiooni suhtelise vabaduse aastaile (1905–1906) järgnenud reaktsioon kahandas küll tegutsemisruumi, kuid töö Riigiduumas tõstis eestlased esimest korda riigimeesteks ja avardas järsult nende mõtlemishorisonti. (Igor Gräzin on tõmmanud paralleele Riigiduumaga ja 1990. aastal valitud Rahvasaadikute Nõukogu rolli vahele.) Kokku õppis aastail 1906–1917 Riigiduumaga kogemusest riigimehe tööd 13 eestlast, tuntuim neist arvatavasti Jaan Tõnisson. Kuid tõsisel akadeemilisel tasemel sotsiaal- ja riigiteadusega tegelemine jäi eestlastele kättesaamatuks. Saadud praktilised kogemused ootasid omariiklusideede tempimist filosoofide ja juristide loodud intellektuaalse pagasiga.

Eestis moodustasid juristid iseseisvumiseelse rahvusliku eliidi juhtrühma, kes sõnastab kogukonna huvid. See erines näiteks Leedust, kus eliidiks olid eeskätt

vaimulikud ja sõjaväelased. Moodsas ühiskonnas on poliitilise elu ratsionaalsuse alus see, mida Engels nimetas juriidiliseks maailmavaateks (vastandades seda religioosle). Jutustust muistsest riiklusest kui tuumiktekstist struktureeris üha tugevamalt metaõiguslik hoopis suurema kommunikatiivse ressursiga diskursus. Selles kajastub loomuõigusliku argumentatsiooni imbumine poliitilisse diskursusse. Viimast toetab isikuõigustes liberalism ja kollektiivsed õigused sõnastatakse enesemääramise idee kaudu. Sedakaudu loodi ideeline toetuspind Vene riigi alamatest riigirahva(ste) ehk demose kujundamisele (võim kuulub kogukonnale = riikluse õigustus) ja end demosena määratlevate kogukondade vahekorda saab hakata tõlgendama poliitilise suhtena.

2.4. Eesti Vabariigi sünd

Võib liialdamata öelda, et suhteliselt tagasihoidliku omavalitsuse ideedest iseseisvussoovini jõudmine oli väga kiire protsess. Esimese Vene revolutsiooni järellainetuses asutatud ajalehe Õigus programmilises avaartiklis näeb Andres Dido demokraatliku Eesti Vabariigi tulevikku Euroopa riikide föderatsioonis. Avalikult unistas Eesti tulevikust iseseisva riigina enne 1918. aastat vaid Juhan Liiv: „Ükskord – kui terve mõte – ükskord on Eesti riik.“ Sedagi tagasihoidlikku vihjet tulevikule kommenteeris teine kirjanik, 1905. aasta revolutsioonis aktiivselt kaasa löönud Friedebert Tuglas, üheselt: noil aegadel võis iseseisvast Eestist unistada *ainult prohvet või vaimuhaige*.

Samas oli argiteadvuse toetatud intuiitiivselt loomuõigusliku taustaga vaate kohaselt Eesti omariikluse rajamine muutumas üha enam avalikult argumenteeritavaks. Kuid see äratundmine vajas põhjendamist ja põhistamist. Sobiva kvalifikatsiooniga inimesed olid juba küpsenud. „Ilma liialdamata võib öelda, et Eesti Vabariigi kuulutasid 1918. aastal välja ja seejärel ehitasid üles Peterburi Ülikooli ja eriti selle õigusteaduskonna endised eestlastest üliõpilased.“ (Mälksoo 2008: 87).

Poliitilise praktikaga seotud iseseisva riigi rajamise idee areng on hästi jälgitav. 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni järel Peterburis moodustatud juristidest komisjon (kuhu kuulusid ka tulevased professorid Maim ja Uluots) toetas ideed, mille kohaselt pidi Venemaast saama föderatiivne riik. See seisukoht oli üldjoontes kooskõlas ka avaliku arvamusega, nii nagu seda esindasid kõik poliitilised jõud peale bolševike (Graf 1993). Kuid äsja sündinud demokraatliku Venemaa keskvoim lükkas tagasi katsed töötada välja Eesti ja Läti autonoomsete riikide põhiseadused. Samas ühendati Eesti ala 1917. a üheks rahvuskubermanguks ja loodi selle omavalitsusstruktuurid, mis suurendasid praktilist autonoomiat ning andsid maavalitsuse kaudu eestlastele esimese ülemaalse elu korraldamise kogemuse.

Edasiminekuteede kirjusest hakkas pärast Vene oktoobrirevolutsiooni ja Saksamaa sõjaedu üha selgemalt välja joonistuma suund iseseisvusele, mis sai teoks 28.11.1917 maanõukogu otsuse, 24.02.1918 iseseisvusmanifesti ja 02.02.1920 Vabadussõja lõpetanud Tartu rahulepingu vormis. Kõiki selle aja kontekstis riigimõtet arendanuid pole siin võimalik käsitleda, ent lisaks Pätsile ja Tõnissonile

väärib kindlasti esiletõstmist **Jüri Vilms** (1889–1918), kes kujundas vasaktiiva rahvusliku platvormi ning tõi sellega enamiku eestlasi iseseisvuse toetajate leeri. Vilms eristas end praktilise Eesti poliitikuna nii naiivsest kosmopolitismist (kommunistid) kui ka naiivsest rahvuslusest (Tõnissoni leer), tema solidaarsusekeskne ja uuendusmeelne vaatenurk eristus ka Pätsi kasvavast konservatismist (vt Runnel 1998).

3. RIIKLUSE UURIMINE ESIMESEL ISESEISVUSAJAL

Akadeemilisema potentsiaaliga Eesti riigimõtte lätted olid algselt suuresti juristkonnas. Et Eesti iseseisvust rahvusvaheliselt tunnustada, pidid Eesti juristid suutma seda ka põhistada. Selles oli aktiivne roll **Ants Piibul** (1884–1942) ja tema õpilaste töödel, mis säilitasid kogu järgneva perioodi olulise koha Eesti riikluse sünnis ning kinnistasid kesket osa etendanud rahvaste enesemääramisõiguse põhimõtte, nagu see bolševike programmi deklaratiivset osa ära kasutavalt oli sõnastatud ka Tartu rahulepingus (Mälksoo 2008: 91).

Koos iseseisvuse kindlustumise ja rahvusliku haridussüsteemi rajamisega hakkasid riigistruktuuris ning ülikoolis tegutsejad üha selgemalt eristuma. Poliitikute ja ametnike aeg hakkas valdavalt kuluma teistsugustele teemadele kui riigi akadeemiline mõtestamine, ehkki eriti ametnike hulgas leidis ka neid, kes ühitasid akadeemilise ja ametkondliku tegevuse. Riigimõtte arenes avalikus arutelus ühiskonnategelaste, poliitikute, kirjanike ja ajakirjanike, samuti tõlkijate toel. Riigiteaduste vaates on olulisim siiski riigimõtte areng ülikoolides, kus sellega tegelesid eeskätt õigusteadlased, aga ka majandus-, maa- ja rahvateadlased ning ajaloolased. Käsitleme valitud lõike nende tegevusest.

Iseenesest olid Rootsi ja Venemaa kaetud riigiteadusega haakuvalt Tartus, Tallinnas ja Pärnus tegutsenud ülikoolides. Keiserlikus Tartu Ülikoolis tegutsesid mandrieuroopaliku riigiteaduse võtmes näiteks G. von Ewers, A. Wagner, E. Laspeyres, W. Lexis ja K. Bücher. Üheks esimeseks kaasaegseks avaliku halduse käsitluseks võib lugeda G. v. Breverni Tartu väitekirja „Das Verhältnis der Staatsverwaltungsbeamten im Staate“ (1835). Samas panustasid ülikooliprofessorid valdavalt emamaa (Rootsi, Vene, Saksa) ja mitte Eesti riigimõttesse. Ilmeka näitena lahkus seni ehk rahvusvaheliselt mõjukaim Eestis tegutsenud majandus- ja riigiteadlane Adolf Wagner (1835–1917, Eestis 1865–1868) Tartust just sooviga panustada uue Saksa keisririigi arengusse ning tema mõju avaldus seal, Berliini Ülikooli riigiteaduste professorina riigisotsialismi aluste kujundamisel ja selgitamisel.

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna rajaja **Nikolai Maim** (1884–1976) oli laialdaste huvidega teadlane, kelle akadeemilises arengus võib eristada kolme järku (vt Strauss 2008). Tsaariaja omavalitsuse huvikese arenes 1920-ndatel riigi suveräänsuse ja parlamentarismi uurimiseks (nt Maim 1926, 1927, 1929) ning 1930-ndate lõpus maailmasüsteemi või -poliitika uurimiseks (Maim ise nimetas seda mundoloogiaks ehk maailmateaduseks, nt Maim 1932, 1946, 1949, 1966, 2008). 1927 sai Maim doktorikraadi väitekirjaga „Parlamentarism ja suveräänne

riik“ ning avaldas lühema töö „Parlamentarism ja fašism“, 1931–32 Rahvasteliit: „Völkerbund und Staat“, 1946 Saksamaal „Weltwissenschaft“ (kirjutatud Tartus 1936). Seega liikus Maim klassikalise õigusteaduse juurest sisuliselt riigiteadusteadumadeni (vt ka Leppik jt 2019).

Enamik Tartu õigusteadlasi jätkas klassikaliselt, seda täiendas Hans Kelsenist mõjutatud normativism. Tuntuim selles traditsioonis tegutsenud teadlane oli **Artur-Tõeleid Kliimann** (1889–1941), kes kaitses doktorikraadi 1932 ning oli 1933–1941 haldusõiguse ja -protsessi professor. Kliimanni tööd on selgelt õigusteaduslikud, ent ta väärrib märkimist ka Tartu Ülikooli avaliku teenistuse instituudi rajaja ja juhina. Õigusajaloolisest vaatekohast töötas professor **Jüri Uluots** (1890–1945) Eesti muistse riiklusega, näidates selle kandumist mitme lepingu ja valitsemiskorra kaudu tänapäeva välja. Seega polnud Eesti riiklus tema järgi mitte uustekkeline moodustis, vaid omas pikka ajaloolist alust ja õigustust.

Eestlaste jätkuv soov rabeleda omariikluse õigustamiseks välja Hegeli mõttes ajaloota rahva staatusest, on tähelepanuväärne. Eesti Vabariigis sai uut hoogu vahepeal vaibunud ajaloolise narratiivi ja õigusliku argumentatsiooni – mis mõlemad lahendasid ühte ja sama ülesannet – läbipõimumine ning kokkukasvamise. Hurda, Jakobsoni, Reimani jt veendumus (sedalaadi ajaloolis-romantilise mütoloogia algallikaks olid saksa valgustaja Garlieb Merckeli teosed), et kunagi on olnud Eesti riik, mille vallutajad hävitasid, täideti uue sisuga.

Suuresti õigusteaduskonna juures arenes ka majandusteadus, millesse muu hulgas panustas endine kaubandus-, tööstus- ja teedeminister Nikolai Kõstner (1889–1959), ent selle rõhuasetused jäid riigiteaduslikest kaugeks. Rohkem haakuvust oli Pätsi vaikiva ajastu riigikeskset majandusmudelit kujundanud ja õigustanud praktikutel, nagu Leo Sepp (1892–1941), ent koos okupatsiooniga tuli siin katkestus. Nõukogude võimu ajal Eestisse jäänutest mõjutas maksuõiguslane Juhan Vaabel (1899–1971) nii Tartu kui ka Tallinna õigus- ja majandusteaduse arengut, ent huvikese jäi ka siin tehniliseks. Küll esitasid majanduse ja juhtimise praktikud Nõukogude sulaaegadel eri viisil Eesti suurema majandusautonoomia ja isemajandamise ideid.

Maa- ja rahvateaduse arengut mõjutas Soomest tulnud professor Granö (Eestis 1919–1923). August Tammekann (1894–1959) ja eriti **Edgar Kant** (1902–1978) arendasid Eesti maateadust ühiskondlikku ja halduslikku mõõdet arvestades. Kanti baltoskandia regiooni käsitus on tänapäeval taas päevakohane, resoneerudes näiteks Euroopa Liidu Läänemere strateegiaga. Samuti olid maateadlaste uurimused oluline alus 1939. aasta teadmispõhisele vallareformile. Rahvateadlased, nagu Oskar Loorits (1902–1961) ja Gustav Ränk (1902–1998), tegelesid muu hulgas Eesti identiteediga. Nii nagu enamiku uue põlvkonna Eesti teadlaste puhul, ei saanud ka maa- ja rahvateadlaste võimed täielikult avalduda ning on raske hinnata, kuivõrd oleks akadeemiline areng nendes valdkondades riigimõtet edendanud või riigiteaduste suunas viinud. Need, kes jäid Nõukogude Eestisse, liikusid tavaliselt ohutumate tehnilisemate teemade juurde.

Maa- ja majandusteadlased, aga ka ajaloolased väärivad märkimist sotsioloogiliste ja majandusteaduslike akadeemiliste teoste sarja „Ühiskond ja majandus“ ellukutsujana, millest jõudis esikteosena ilmuda vaid Rudolf Kjelleni väljaande „Riik kui eluvorm“ tõlge (1940). Nii sisenes eesti keeleruumi mandrieuroopalik riigiteaduste tervikkäsitus, ent mõistagi jäi teose mõju alanud Nõukogude okupatsiooni tõttu väga tagasihoidlikuks. Samas võimaldab Edgar Kanti kirjutatud eessõna teatud määral kinnitada noorema põlvkonna maa- ja majandusteadlaste huvi nihkumist riigiteaduste poole.

Riigiteaduste kui uurimisvaldkonna suunas liikus ka Eestis juristina alustanud, ent end Inglismaal ühiskonnateadustes täiendanud **Ilmar Tõnisson** (1911–1939) – Jaan Tõnissoni poeg, keda võiks nimetada ühiskonnateadlaseks ning kelle töödes põimuvad politoloogia, sotsioloogia, psühholoogia ja välispoliitika analüüs (vt Tõnisson 1997). Ilmar Tõnissoni tööd rahvuslusest ja rahvusriiklusest ning välispoliitikast olid lootustandvad, ent varase surma tõttu jäi see arenguliini katki juba enne esimese iseseisvusaja lõppu.

Koos professionaalsete poliitikute ja avarama intellektuaalse kandepinna tekkimisega, mida oli vaja poliitilise elu kontseptuaalküsimuste arutamiseks, omandasid riiklusega seotud probleemid kindla koha avalikus diskursuses. Demokraatiakriis nii kodus kui ka mujal Euroopas ning rahvusvahelise olukorra pingestumine muutsid riiklusteemad taas probleemseks. Oluliste foorumite rolli täitsid ajakiri Eesti Rahvuslaste Klubid (1933–1940) ja Akadeemia (1937–1940), aga ka erialaajakirjad, nagu Õigus, Ajalooline Ajakiri jne.

Tõlgitud poliitikateadusliku varjundiga ülevaated (Hearnshaw, Cole, „Sissejuhatus poliitikasse“, 1932; Ljunglund, Ronblom, Lindstrom, „Poliitilised peavoolud: konservatism, liberalism, sotsialism“, 1935) olid valdavalt populaarteaduslikud. Ka eestlaste sulest ilmus häid ülevaateid, nagu Ants Piibu „Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti“ (1932), Eugen Madissoni „Parlamentarism ja Eesti põhi-seadus“ (1933), Eduard Laamani „Erakonnad Eestis“ (1934) jt. Populaarteadusliku kõrval avaldati ka kolmeköiteline valimik Marxi ja Engelsi klassikalisi töid ning ajastu kontekstis mõjukaid raamatuid, nagu Coudehove-Kalergi „Totaalne riik ja totaalne inimene“ (1940).

Juristide, ajaloolaste ja rahvateadlaste seast kerkis esile teravapilgulisi analüütikuid ja esseiste, nagu Eduard Laaman, Hans Kruus, Peeter Tarvel, Harri Moora, August Annist, Oskar Loorits, Juhan Vilms, Ernst Ein jt. Mõistagi jätkasid avalikku esinemist ja kirjutamist poliitikud, raudvara Pätsi ja Tõnissoni kõrval näiteks vaikiva ajastu juhttegelased Kaarel Eenpalu ja Leo Sepp, põllumajandusteadlastest Kaarel Liidak. Viimaste roll on eriti oluline riigivõimukeskse, etatistliku mõttesuuna tutvustamisel ja juurutamisel. Ent näiteks Eenpalu oli iseseisvusaja algupoolel vabameelsem ja legalistlikum mõtleja ja poliitik, kellelt ilmus 1918 raamat „Õiguslik riik“. Mitmed toonased õigustaustaga praktikud, nagu Johannes Klesment, Artur Mägi, Helmut Maandi ja Heinrich Mark, tegelesid eri viisil riigi õigusliku järjepidevusega paguluses. Ühiskondliku, poliitilise ja valitsemise liidi

riigimõtte iseseisvusajal on iseenesest tunduvalt mitmekesisem ja dünaamiline ning vääriks eraldi põhjalikku käsitlust.

Üldistatult võib esimese iseseisvusaja poliitilise ja riigimõtte jagada kaheks järguks. Neist esimene hõlmas enamikku aastaid ja oli mitmeti loomulik jätk iseseisvuseelsele ajale, mil eri poliitiliste jõudude ja valitsemisstrateegiate eestvedajad tõlkisid oma käsitluseks oluliste välisautorite kirjutisi ning avaldasid ka ise artikleid ja raamatud, kus arendati oma ideid suhestatuna teiste autoritega. Sel ajajärgul tehti katsetusi paljudes suundades. Teise järgu keskne dünaamika oli Pätsi autoritaarse ajastu solidarismil põhineva riigi-, võimu- ja valitsemiskäsitluse kujundamine ning sellele liberaaldemokraatlikus ja sotsialistlikus võtmes vastandujad (vt täpsemalt Karjahärm, Sirk 2001). Poliitikud, tippametnikud ja avalikud intellektuaalid kasutasid kohati akadeemiliselt vägagi tunnustatud autoreid ja tekste, ent eeskätt oma käsitluse toetuseks. Samuti jäi endiselt suhteliselt alaesindatuks inglise keeleruum, mis oli moodsa poliitikateaduse arengus võtmetähtsusega. Nii süvenes küll riigimõtte kultuurikiht, aga ei tekkinud veel omamaine riigiteadus.

Eesti Vabariigi esimese iseseisvusaja lõpuaastate suhe riikluse õigustusega oli paradoksaalne. Eesti rahva jätkusuutlikkuse vaatenurgast polnud kahtlust, et omariiklus oli eestlased tõstnud kaasaegseks rahvaks. Samas tajuti lisaks poliitilise kultuuri probleemidele teravalt väikerahvaks olemise ja pisiriigi õigustatuse probleeme. Paneuroopa liikumine jäi küll kitsa ringkonna arutada. Kuid tõdemus Eesti riikluse haprusest mitte ainult sõjalise või majandusliku kandejõu mõttes, vaid selle loomulikkusest suurema kogukonna osana kajastus ka rahvusriigi ühe rajaja Jaan Tõnissoni toetuses Euroopa Föderatsiooni ideele. 1940. aasta valikutes peegeldus ka vanema põlvkonna tsariaegne kogemus, arusaam, et autonoomselt suurriigi koosseisus olemine on vastuvõetav lahendus.

Esimese iseseisvusaja kultuuriliseks suurtulemuseks oli see, et ületati tsariaega iseloomustanud eraldatus kaasaegse Euroopa mõttest ja teooriatest. 1930. aastate lõpul olid riiklust mõtestavad tähendushorisondid kokku sulamas, kaasaegne poliitiline mõtte vahetuses oli endastmõistetav. Edenes ka arutluskultuur: argumenteerimise standardelemendiks said viited rahvusvahelistele diskussioonidele, autoriteetidele jne. Siiski saame sõdadevahelise vabariigi kontekstis küll rääkida riigiteaduste tähenduslikust arengust, ent mitte riigiteaduste väljakujunemisest akadeemilise valdkonnana.

4. NÕUKOGUDE KATKESTUS JA ARENGUSUUNAD

Riikluse, sh Eesti riikluse käsitlemise annekteeritud Eestis määrasid ligi viiekümneks aastaks kolm põhieeldust. Esimeseks oli marksismi-leninismi doktriin riigi, eelkõige kodanliku riigi rahvavaenulikkusest, st rahvast mitteesindavast olemusest, ent ka sotsialistliku riigi mõistmine proletariaadi diktatuuri vahendina. Teiseks pidas NSV Liit vajalikuks poliitiliselt ja õiguslikult põhjendada Eesti annekteerimist ning koos sellega delegitimeerida kõigi alternatiivsete riigivormide, eriti demokraatia

õigustused. Kolmandaks arendati koloniseerimise õigustamiseks teooriat „proletaarsest internatsionalismi“, mida väidetavalt kehasas ideaalse riikluse vormina rahvuslikest vastuoludest vaba NSV Liit. See tähendas akadeemilise maailma rolli ahenemist valitseva doktriini taasesitajaks ning režiimi valitsemistehniliste vajaduste teenindajaks.

Riigi ja õiguse käsitlemise oluliseks väljaks okupeeritud Eestis sai ajalugu, sest ajaloolisel argumentatsioonil on marksismis-leninismis tähtis koht. Erinevalt sõjaeelsest Eesti Vabariigist polnud õigushariduse mõttes poliitikafilosoofia ja riigiteaduste õpetamine Nõukogude Liidus kuigi oluline. NSV Liidu tekkimist peeti inimkonna eelajaloo lõpuks. Nõukogude käsitlust mõisteti ainuteaduslikuna põhimõtteliselt kõige eelneva kui ideoloogia suhtes, mida nähti moonutatud väärteaduse produktina. Vähegi rangelt võttes oli riigi ja õiguse teooria annekteeritud Eestis pigem valitseva ideoloogia tutvustamise õppeaine, mis jutustas õigusliku žargooniga täiendatult veel kord ümber ÜK(b)P (NLKP) ajaloo lühikursuse. See välistas suuresti riigiteaduste arengu läänelikus, analüütilises võtmes.

Nõukogulik arusaam teadusest tähendas, et parteilt vastava ülesande saanud õppejõudude töö tulemused ei tohtinud vähimalgi määral minna vastuollu Lenini teosega „Riik ja revolutsioon“ ega selle arendusega Jossif Stalini käsitluses. Stalini esitatud sotsialistliku riigi olemuse käsitluses asendub sotsialistliku riigi repressiivne funktsioon pärast võitu kodanluse üle sotsialistliku riigi arendamise funktsiooniga, kuid imperialistlik, vaenulik leer sunnib endiselt andma riigivõimu mehhanismide seas keskse koha armeele, luurele jne (Rosental, Judin 1946: 245–246). Õiguse poliitilisus ja repressiivne ülesanne seati seega avalikult. Ajaloo kirjutamisest sai „paljastustegevus“ koos kõigi viimasele omaste retoorikavõtete (poliitiline sõim, sildistamine jne).

Eesti Vabariigi okupeerimine ja annekteerimine vajasid hädasti õigustamist nii Eestis kui ka Lääne silmis. Bolševike võimu kehtestamine kahe kümnendiga kinnistunud õiguskorraga Eestis erines Asutava Kogu laialiajamisest 1918. aastal Venemaal. See tähendas, et õiguskorra elemendiks olnud parlamentaarse korra (ainu)legitiimsust tunnustati. Doktriin proletariaadi kui universaalse klassi vaieldamatust õigusest kehasas rahvast ja panna maksma töölisklassi avangardi kommunistliku partei võim, jäeti kõrvale. (Teadvuse mahajäämuse kontseptsioon õigustas Lenini sõnul kodanluse lollitatud rahva „kaikaga paradiisi ajamist“). Uus Riigikogu pandi kokku parlamentarismi simuleerimise teel. Stalini korraldatud fiktiivsete valimiste osalises õnnestumises etendas muude valedes kõrval oma osa manipuleerimine Pätsi režiimi ajal sügavalt traumeeritud vasakpoolse ja demokraatliku vaimueliidiga. Ždanovi manipulatsioonid võimaldasid annekteeritud Eesti juristidel ja ajaloolastel omakorda manipuleerida 1940. aasta sündmuste faktoloogiaga, eirates teadlikult riigipöörde „legaalsuse“ kontseptsiooni nõrku, st sellega vastuolulisi kohti.

Ajaloolaste kirjutiste keskmes oli Eesti Vabariigi delegitimeerimine. Juristide töid on parteiajaloolaste paljastuskirjutistest raske eristada. Õigusajaloolised tekstid

on üsna samalaadselt kirjeldavad ja nõrgalt kontseptualiseeritud. Analüütilisi uurimismõtteid (võrdlusi, konkureerivate Lääne teooriate käsitlemist, kõnelemata nende sisukast esitamisest jne) välditi. (Erinevalt ajaloolastest, kes üldjuhul on oma harimatuses süüdimatud (politoloogias ja õiguses), valivad juristid ajaloosündmuste ja nende raami õiguslikul tõlgendamisel ettekatsetult poole, st laskuvad kasuistlikku apologetikasse.)

Poliitikafilosoofilise raami poliitilistele järeldustele andis ajalooline materialism. N-õ füüsilised argumendid esitas NKVD. Mitmed Eesti Vabariigi kesksed õigustajad, nagu Ants Piip, Eduard Laaman jt, kaotasid peagi oma elu. Teised tõlgendasid antud vihjet pragmaatiliselt. Teadusteooria (mitte filosoofia) staatusesse tõstetud formatsiooniteooria kohaselt oli Eesti Vabariik ajalooliselt õigustamatu ebamoodustis. Tõelist ja ainsana autentset eesti rahva omariiklust esindas 1918. aastal täakide toel Eestisse toodud Eesti Töörahva Kommuun. Kommuuni kui „õige“ riikluse õigustusalusel olid „proletaarne internatsionalism“ ja „nõukogude föderalism“, mille poliitiliseks kehtuseks sai NSV Liit. Kodanlik riiklus kui „ebariiklus“ rajati vastu ajaloo arenguloogikat (Inglise imperialistide vandenõu ja Saksa 1918. aasta okupatsiooni tulemusena). Kunstlik riiklus („kartulivabariik“) sai rajaneda vaid kodanluse diktatuuril. Ebariikluse roll oli kindlustada rahvuslikule kodanlusele töölikklassi jagamatu ekspluateerimise võimalus.

Vastavalt rahvusvahelisele õiguse leninlikule tõlgendusele ei olnud Eesti Vabariigi tunnustamine mitte õiguslik, vaid poliitiline akt. Seejuures viidati Lenini kommentaarile, et tegemist on „ajutise taktikalise“ vastusega olukorrale, millest ei tulene revolutsioonilise Venemaale mingeid püsikohustusi. Ka tänapäeva Venemaa tõlgenduse kohaselt ei ole illegaalsel bolševike režiimi toimetamisel 1920. aastal Tartus õiguslikku kaalu! Rahvusvaheliste suhete süsteemis kajastus Balti riikide ebariiklus tõigas, et nad polnud selle täieõiguslikud subjektid, vaid osa „sanitaakordonist“ revolutsioonilise Venemaa ja manduva Euroopa vahel. 1930. aastail kujundati rahvusvahelise kodanluse protektoraadist lihtsalt natsi-Saksamaa kallaletungi platvorm.

Riigi teooria ja ajaloo (neid käsitleti annekteeritud Eestis koos) aga ka rahvusvahelise õiguse uurimise ja õpetamisega olid volitatud tegelema vaid poliitiliselt karastunud õppejõud (juunipöörde kaasajooksikud, endised Eesti Korpuse poliit-töötajad jt). Vähesed Eesti Vabariigi ülikooliharidusega ja end stipendiaatidena Lääne-Euroopa ülikoolides täiendanud juristid, nagu **Edgar Talvik (1911–1992)**, vallandati peagi ülikoolist, ehkki tema Eesti Vabariigi presidendi institutsiooni käsitlev magistritöö atesteeriti esialgu ja nagu selgus, „ekslikult“ õigusteaduse kandidaadi vääriliseks. Andes riigiteooria ja riikluse ajaloo teemaliste väitekirjade kaitsmise võimaluse vaid Moskvas, kindlustati nende sisu kõrvalekaldumatu

impeeriumimeelsus. Samas isoleeriti teadustegevus Lääne poliitilise ja riigiteoreetilise mõtte allikatest.¹³

Lähemaid suuniseid selle kohta, kuidas ajaloofakte või -allikaid tõlgendada, andsid Moskva, otseselt NLKP KK alluvuses tegutsevate professorite-politseinike (Eero Loone kasutab samas kontekstis mõistet „filosoofiapolitseinikud“) tööd. Kõrvuti kõigi Eesti Vabariigi aegsete õppevahendite hävitamisega või paigutamisega nn erifondi omandas kontrolli ja repressiooni funktsiooni nõukogude autorite suunisteoste kibekiire tõlkimine eesti keelde (näiteks Ketšekjani õpik 1946).

Nõukogude riikluse ajaloolises kontseptualiseerimises omandasid keskse rolli **Paul Vihalem (1910–1985)** ja **Jüri Jegorov (1922–2011)**. Jüri Jegorov sai oli väljaõppe NSVL-i diplomaate koolitavas õppeasutuses. Eesti riikluse ja õiguse varasema ajaloo rekonstrueerimine jättis mõningase allikate tõlgendamisvabaduse (Jegorov 1966, 1981). Kuid üldisele riikluse ja õiguse olemuse ning arengu käsitlustele seadsid Marxi, Lenini ja Stalini tööd klassipositsioonist lähtuvad ranged raamid. Neist johtuvalt pehmendati või koguni võltsiti tsaaririigi repressiivsust, nihutades esile suurriigi (deržava) kui riikluse suurvormi ehk impeeriumi erilise ajaloolise missiooni maailma ajaloo ees. Marxi teosed, mis analüüsivad Vene imperialismi tungi Läände ja tsarismi riigikorralduse asiaatlik-terroristlikku loomust, olid suletud erifondi ning neid tsiteeriti äärmiselt valikuliselt. (See torkab silma ka Jegorovi ja Vihalemi töödes.) Nõukogude rahvaste põlisest ühtekuuluvusest tuletati osadus Vene impeeriumis kui „ajalooliselt progressiivses riikluses“, ehkki ajalooliselt veel puudulikus vormis.

Eesti Vabariigi kui Eesti riikluse delegitimeerimist pelgaks kodanluse vägivallaparaadiks alustab Paul Vihalem oma 1951 Moskvas kaitstud kandidaadiväitekirjaga „Kodanlikud natsionalistid kodanliku Eesti Vabariigi tekkimist võltsimas“ (vt Vihalem 1960a). Vastukaaluks Uluotsale legitimeerib ta ENSV-d ja Eesti kuulumist „iidse Vene alana“ NSV Liidu koosseisu ajalooliste „liidulepingutega“, mis sõlmiti Vene vürstide ja Eesti vanemate vahel XIII sajandil. Raamatus „Eesti kodanluse üleminek Saksa fašismi teenistusse“ (1963, 1971) konstrueerib ta järjepidevuse Jüri Uluotsa lepingulise alistumise teooriate, kodanliku riigi õigustamise ja viimase koostöö vahele Saksa okupatsioonivõimudega aastail 1941–1944. TRÜ riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedris 1953–1964 töötanud **Raimond Auling (1920–1979)** kirjutas kandidaadiväitekirja põhjal raamatu „Nõukogude riikluse loomine ja areng Eestis“ (Auling 1955), mis esindab samuti ortodoksset leninistlikku determinismi (tembitud räige stalinliku žargooniga) NSV Liidust kui Eesti riikluse kõrgeimast vormist.

¹³ Lauri Mälksoo (2008: 122) tekstianalüütiliste tähelepanekute kohaselt puudus Abner Uustalil oma teoseid kirjutades juurdepääs Lääne autorite töödele. Viimaste vaateid iseloomustab ta Moskva professorite töödest ammutatud viidete vahendusel. On ka teine seletus, mis kehtib mitmete teiste Moskvas väidelnute ja tundlikel teemadel kirjutanutel. Nõukogude pseudoakadeemiline maailm oli rangelt hierarhiline ja koolkondlik. Moskva professorite „esimese öö õiguse“ tunnustamine Lääne imperialistide paljastamisel ja viitamisega nende riigitruduse rõhutamine olid osa väitekirja eduka kaitsmise strateegiast.

Erinevalt mitmest muust kultuurivaldkonnast ei avaldanud sula-aastad riikluse käsitlusele kuigi olulist mõju. Hruštšovi uuendus – üldrahvaliku riigi kontseptsioon – maskeerib riigi klassikäsitlust. Advig Kirise, Paul Vihalemi ja **Erik-Juhan Truuvälja** (1938–2019) toimetamisel koostatakse kolm köidet riigi ja õiguse ajaloo leninlikke käsitlusi (Kiris jt 1971a, 1971b, 1975). Siiski toimus ka siin teatud tehnokratiseerumine ja halli rutiiniajastu kasv, eriti 1970-ndatest edasi (vt Karjahärm, Sirk 2007), iseäranis õigus-, majandus- ja juhtimisteaduses, mida vaatleme allpool. Riiki käsitlevad õpperaamatud sisaldasid ka klassikalist ja tehnilisemat teavet (vt nt Vihalem 1960b, 1961).

Riigi ja õiguse ajaloolise käsitluse arengusuuna võtab suuresti kokku koguteos „Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni“ (Pullat jt 1981), mida võib nimetada anneksiooni stalinistlik-legalistliku tõlgenduse taas-elustamiseks. Kui 1960. aastail legitimeeriti 1940. aasta võimuhaaramist muljega, nagu oleks rahva tahte elluviimisel järgitud „kodanliku seaduslikkuse viigilehte“, siis nüüd heroiseeritakse proletariaadi diktatuuri. 1940. aasta vägivalda ja punase Riigivolikogu tegevust õigustatakse kui „proletariaadi diktatuuri seadusandlikku väljakuulutamist nõukogude vabariigi vormis“ (Pullat jt 1981: 80). Vahetult väljaspool riigiaparaadi toimimise ja valimisformaalsuste kirjeldust on vaid peatükk „töökollektiivide osavõtust ühiskonna elust“ ning seda partei osatähtsuse suurenemise tingimustes.

Kuigi Nõukogude ajal puudusid tänapäevases tähenduses valitsemisteadused, oli režiimil sellealast pädevust praktiliselt vaja. Nii toimus ka teatud akadeemiline töö, mille rõhuasetus oli eeskätt tehnilisematel riigi- ja kohaliku halduse ja majanduse korraldamise, reeglistamise, juhtimise, kontrolli jt küsimustel, millega ei tegeldud mitte tervikuna, vaid eri valdkondade vahel killustatult. Riigi- ja halduskorralduse teemadega tegelesid Tartu õigusteaduskonnas näiteks Juhan Vaabel ja Ilo Sildmäe ning Saku maaviljeluse instituudis Heinrich Schneider. Schneider (1925–2013) tegeles Nõukogude ajal külade tööraha saadikute nõukogude ja laiemalt rahvasaadikute õigusrežiimiga (Schneider jt 1958, Schneider 1959, Schneider, Sildmäe 1971), aga ka ühiskondliku kontrolliga (Schneider 1965), rakendas teadmisi 1980. aastate Eesti põllumajanduslike reformiprojektide toetamisel ning käitles riigi funktsioone ja põhiseaduskorda, viimast rohkem juba taasiseseisvunud Eestis (Schneider 1997, 2005).

Tallinna ja Tartu majandusteaduskondades uuriti ja õpetati organisatsioonide korraldamist (Raul Üksvärav, Jaak Leimann, Madis Habakuk, Erik Terk jt), selle koolkonna põhitähelepanu püsis aga ettevõtete, mitte riigiorganite, saati siis riigistruktuuri tasandil. Riigi tasandi organisatsioonilisi küsimusi käitlesid majanduse juhtimise raames ja väga praktilisest vaatenurgast mitmed riigiaparaadis tippjuhtidena töötanud praktikud (nt Albert Vendelin, Bruno Saul, agraar kompleksi puhul Valter Udam), osalt üleliiduliste valdkondlike õppeasutuste kontekstis. Nende kirjutiste seos Eesti teadusasutustes harrastatava teoreetilisemat laadi tegevusega oli aga peaaegu olematu, välja arvatud ehk Udamil.

Tartu Ülikoolis õpetati lisaks ettevõtete rahandusele riigi tasandi rahandust (Raimund Hagelberg, Elvi Ulst, Heino Susi, Vambola Raudsepp), kuid kuna riigirahanduse süsteemi mõjutamise võimalused NSVL-i liiduvabariigi tasandilt olid üliväikesed, jäi ka siin akadeemiliste uurijate põhihuvi ettevõtete suunale. Ülikoolides tuli õpetada ka rahvamajanduse planeerimist (õpik Müür 1971), kuid tõsisemaks teadustegevuse suunaks see Eestis ei kujunenud. Erandina tuleb märkida regionaalsete tootmissüsteemide ja regionaalse planeerimise suunda, mis osalt seostus kohaliku valitsemise problemaatikaga (Salme Nõmmik, Vello Tarmisto, hiljem Sulev Mäeltsemees). See kujunes majandusteadlaste ja (majandus)geograafide integratsioonialaks, kuhu lisati ka sotsiaalgeograafia ainek (Tiina Raitviir) ning mille raames püüti koostöös tippjuhtide eestimeelsema osaga mõjutada Eesti NSV-s toimuvaid tegelikke protsesse.

Et plaanimajanduslik valitsemine lähtus Moskvast ning selle alused olid tugevalt ideologiseeritud, eelistasid ärksamad majandus- ja õigusteadlased väiksema poliitikapuutumusega teemasid, kus vaba teadustöö ruum oli avaram: tehnilised, statistilised, hiljem ka süsteemiteooria, küberneetika teemad jms. Sisemaine mänguruum oli suurem regionaalses planeerimises ja põllumajanduses, ent ka siin jäävad ülesandepüstitused tehniliseks ning uuringud pole seotud rahvusvahelise teadusdebatiga. Nii eemaldub majandus- ja õigusteaduse huvikese Nõukogude ajal riigiteadustest, mis tähendab hiljem ka suhteliselt väikest panust nende arengusse. Nõukogude süsteemis erandlikult puudusid ENSV Teaduste Akadeemia enamiku ajast riigi ja õiguse instituut ning mõistagi otseselt poliitika- ja valitsemisteadustega tegelevad üksused ülikoolides.

Kõrgema tasandi planeerimise ja juhtimise küsimused jäeti niinimetatud parteikoolidele, millest kõrgemad valmistasid ette süsteemi eliiti. Lisaks marksistlik-leninlikule filosoofiale õpetasid need koolid juhtimist laiemalt kui ühe organisatsiooni või sektori tasandil ehk sisuliselt valitsemisteaduse teemasid. Eestis parteikooli ei olnud – kas siis erialateadlaste vähese arvu või kasina usaldusväärsuse tõttu – ning siinset eliiti koolitati Leningradis, Moskvast jt keskustes. Nii oli siin vähem kohapealset poliitika koordineerimise ja süsteemse valitsemise akadeemilist pädevust. Parteikoolide rõhuasetus oli kommunistlikul ideoloogial ja partei kaadri praktilisel koolitamisel. Samas tegutses Nõukogude ühiskonnateaduste akadeemia kõrval ka rahvamajanduse akadeemia, mis koolitas tippjuhte mõneti praktilisemas võtmes. Eeskätt keskenduti juhtimistehnoloogidele küsimustele ega kasutatud kuigivõrd Lääne teoreetilist ja analüütilist repertuaari – viimast asendas marksistlik-leninlik doktriin.

Nõukogude ajal toimus tänapäevaga võrreldes tunduvalt suurema mahuga teadmussiire, mis oli mõeldud praktikutele ja rahvale, ehkki mõistagi toonases ideoloogilises võtmes. Kohaliku ja kesktaseme juhtide täiendusõpet korraldasid eri nimetuste all toimunud majandus- ja haldusjuhtide kursused ning hiljem instituudid. Populaarteaduslikes raamatutes ja avalikes loengutes käsitleti kommunistliku kasvatuse kõrval rahvusvahelisi suhteid, ühiskonnaprobleeme jm, tegutsesid

ühing Teadus, üliõpilaste ja õpilaste teadusühingud, rahvusvaheliste suhete ring jne. Kuigi palju sellest oli punane propaganda, suurenes teatud määral ka inimeste teadlikkus poliitikateemadest. Mõnes teemalõigus on Nõukogude ajal ilmunud raamatud endiselt suuresti kogu kättesaadav eestikeelne kirjavara. Samas jäi parteilistest sundüritustest ja marksistlik-leninlikust ideoloogilisest narratiivist paha maik, mis võis kanduda ka akadeemilisemale tegevusele.

Ka akadeemilisemas segmendis kujundas Eesti ja teiste vabariikide teadustaseme ning tulevikuvõimalused riigiteaduste vallas tööjaotus „keskuse“ ja „perifeeria“ vahel. Kuna tösiuuringute tegemine oli Moskva keskasutuste eesõigus, suruti liiduvabariigid maailmateaduse perifeerias omakorda perifeeriasse. Kokkuvõttes olid sotsiaalteadused tervikuna, aga eriti poliitika- ja valitsemisteadus ENSV-s selgelt vaeslapse rollis. Nõukogude mudeliga ei saanudki sobida sotsiaalteaduslik lähenemisviis, mis keskendus ühiskonna mitmetahulisele mõtestamisele, muutumisele ja uutesse oludesse sobivate lahendite kujundamisele. Tõde oli marksismi-leninismi näol olemas ning vajas vaid eksegeesi, elluviimist ja kaitset välisvaenlaste eest. Lisaks oli Eesti liiga väike ja kahtlane, et siin oleks soovitud kujundada iseseisva valitsemise võimekust – sellealane pädevus koondati Nõukogudema keskustesse.

Sotsiaalteadustes oli eriti hilisema NSV Liidu eripära lõhe „ametliku“, valdavalt propagandistlikke eesmärke täitva fassaadtegevuse ja tavaliselt empiirilise rõhuasetusega teadusuuringute vahel. Samas varjus „teadusliku kommunismi“ sildi taha ka tegelikke uurimistöid. NLKP KK ja KGB juures tegutsenud nn suletud instituudid varustasid nomenklatuuri poliitiliste analüüside ja prognoosidega, mis kasutasid Läänest laenatud teooriaid ja uurimismeetodeid. Osa neist teadmistest sai kasutada ka uuel ajal.

Poliitika ja võimu metateoreetilist refleksiooni esindasid Nõukogude anneksiooni aastail vaid üksikud autorid. TÜ filosoofiakateedri õppejõud Rem Blum, kes omandas kandidaadikraadi Ungari rahva 1956. aasta ülestõusule leninliku hinnangu andmisega, tegeles revolutsiooniteooriaga (Blum 1969). Mõne teadlase kasvanud „sisemine“ vabadus osutab, et nn stagnatsiooni tingimustes oli võimalik laskuda peaaegu kodanlikku objektivismi. Igor Gräzini lühikäsitlus angloameerika õigusfilosoofiast (Gräzin 1983) tutvustas riigi tekke ja olemuse kodanlikku teooriat peaaegu ilma laskumata rägisse kodanlike võltsingute paljastamisse (Kelsenit ta ikka paljastab). Eero Loone Marxi riigiõpetuse ja formatsiooniteooria käsitlus (Loone 1983, 1989, 1992) esindas maailmatasemel sõltumatut akadeemilist uurimistööd.

Sedalaadi sõltumatuseavaldused osutavad, et Nõukogude režiimi võime suruda alla akadeemilist tegevust ka talle kõige tundlikumas valdkonnas, nagu riigi ja võimu käsitlus, oli ahenenud. Akadeemilises eliidis süvenes tööjaotus nende vahel, kelle teaduslik võimekus kindlustas mõningase autonoomia, ja võimu avalike apologetide vahel (osa neist olid karjeristid, teine osa saamatud). Nõukogude aja lõpuks kujunevat olukorda võib Andrus Parki terminoloogia järgi nimetada „kül-

mutatud stalinismiks“ (Pork 1988, 1990, Park 2009). Režiimi repressiivne võimekus säilis, kuid „ametliku teaduse“ ja salastatud uuringute topeelstandardid delegiti-meerisid režiimi ja desorienteerisid „teaduspolitseinikke“. Üha raskemaks muutus akadeemilise autonoomia repressioonimine provintsis, kui see piir ähmastus Moskvast.

5. RIIGITEADUSED PAGULUSES

Professionaalset riigiteaduslikku uurimistööd eesti keeleroomis jätkasid pagulased, kellest paljud avaldasid oma uurimistulemusi ka eesti keeles. Osa neist sai sõdadevahelise aja kontekstis juba käsitletud. Juristide võimalused paguluses akadeemilist tegevust jätkata olid väikesed. Nikolai Maimi akadeemiline karjäär piirdus 1945–1950 Marburgi Ülikooli õigusteaduskonna võrdleva riigiõiguse erakorralise professori ametiga, kus ta sai arendada oma huvi maailmateaduse vastu (Maim 1949).

Samuti õigusharidusest alustanud **Karl Aun (1914–1995)** võiks kvalifitseeruda esimeseks elukutseliseks eestlasest riigiteadlaseks. Balti Ülikooli õppejõuna töötamise (1945–1948) järel täiendas Aun end Wisconsinis ja Chicago Ülikoolis ning töötas 1960–1979 võrdleva riigiteaduse professorina Kanadas Wilfried Laurier' Ülikoolis. Auna peamised uurimisteemad olid vähemuste õigused, kultuuriautonomia ja riikluse idee areng Eestis (Aun 1951, 1980, 1982, 1989).

Juba Lääne ülikoolides hariduse omandanud riigiteadlaste ja laiemalt ühiskonnateadlaste põlvkond toetus täielikult sealsete ülikoolide uurimistraditsioonidele (USA, Kanada). Silmapaistvamad said tunnustuse ülikoolide professoritena (Taagepera, Parming, Miljan, Kaskla). Princetoni Ülikooli sotsioloogina lõpetanud Tõnu Parming (**1941–1998**) omandas doktorikraadi väitekirjaga „Liberaalse demokraatia varing ja autoritaarsuse tõus Eestis“ Yale'i Ülikoolis (Parming 1975). Parmingu uudsus seisnes kaasaegse riigi- ja režiimikäsitluse rakendamises, hoolimata kehvast allikatele ligipääsust. Parming oli Marylandi ja Toronto Ülikooli õppejõud. Tema ja Elmar Järvesoo koostatud ülevaateos okupeeritud Eesti poliitilisest ja majanduslikust arengust (Parming, Järvesoo 1978) kujunes Eestis ja mujal üsna tuntuks. **Toivo Miljan (snd 1938)** omandas 1977 Londonis doktorikraadi rahvusvaheliste majandussuhete alal ja oli aastail 1980–2005 Wilfried Laurier' ülikooli professor Torontos. Tema uurimistöö spekter hõlmab Euroopa integratsiooni, etnilisi suhteid, esimese ja kolmanda maailma majandussuhteid jne. Püsiväärtusega on mahuka Eestit käsitleva leksikoni koostamine (Miljan 2004). Perestroika ajal keskendus ta NSV Liidu arengusuundade ja siirdeperioodi uurimisele Balti riikides.

Alushariduselt füüsik **Rein Taagepera (snd 1933)** saavutas rahvusvahelise tuntuse kvantitatiivse võrdleva poliitika uurijana (valimismudelite mõju uurimine, valitsuste stabiilsuse kriteeriumite selgitamine jm), töötades California Ülikoolis (alates 1970. a, 1978.–1994. a professor, edasi emeritprofessor), ning Tartu Ülikooli

(1994–1998) poliitikateaduse professorina ja hiljem emeriitprofessorina. **Edgar Kaskla** (sünd 1968) pühendus oma 1992. a doktoritöös Eesti rahvusluse paigutamisele rahvusvahelisse konteksti. Hiljem keskendus ta USA sisepoliitilise ja majandusliku arengu probleemidele (Kaskla 2007, vt ka Grabbi jt 2000).

Nõukogude raudse eesriide tõttu jäi enamik pagulaste töid Eestis mitte ainult kättesaamatuks, vaid nende saavutuste tulemuste ja tööde levitamine oli kriminaliseeritud eriti ohtliku nõukogudevastase tegevusena. Hulk nende olulisi töid sai sellest hoolimata tuntuks siseriigis ja avaldas kaudset mõju Eestis. Alates perestroikast on kõik nimetatud noorema põlve pagulastaustaga riigiteadlased kaasa aidanud riigi ja ühiskonna teadusliku uurimise taassünnile Eestis, vahendades teavet ja õpetades üksikuid kursusi ülikoolides. Mõõtu andvalt on riigiteaduste arendamisse Eestis panustanud Rein Taagepera, võttes enda asutatud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna dekaani kohustused (1991–1994) ning jätkates professori ja hiljem emeriitprofessorina. Nüüdseks tegutseb Läänes hulk sinna taasiseseisvusajal liikunud Eesti poliitikateadlasi, ent neid ei saa pidada pagulasteks varasemas mõttes.

Enamik nimetatutest osales ka eesti pagulaskogukonna poliitilise diskursuse kujundamisel. Sõjajärgseil aastakümneil domineeris pagulusse sunnitud eliidi traditsioonilise „võimu ja vaimu“, ideoloogiate olemuse jne vahekorra käsitlemine, aga see asetus juba sõjajärgse maailma ajakohaste teemade, eelkõige kommunistliku totalitarismi kriitilise analüüsi konteksti. Ajakirjad Radikaaldemokraat ja Vaba Eesti (vt Grabbi jt 2000) kajastasid läänemaailma sõjajärgset liikumist liberaalsesse ja sotsiaalsesse võtmesse, esitades uusi ideid kohati tasemel, milleni tänapäeva Eesti avalik arutelu sageli ei jõua. Poliitilist mõtet arendasid arvukad väliseesti autorid, kes vääriskid eraldi käsitlust. Akadeemilisele tasemele tõusid mitmete mitteilukutseteliste uurijate probleemikäsitlused Balti pagulaste ühispingutustega 1970. aastal rajatud ajakirjas *Journal of Baltic Studies*. Sellest väljaandest sai oluline foorum Balti riikide saatuse ja staatuse probleemide hoidmisel rahvusvahelises akadeemilises keskustelus ning ta ilmub ka praegu.

6. ÜLEMINEKUAJAST LÄÄNELIKE RIIGITEADUSTENI

Riigiteaduste uus arengujärk Eestis (vt nt Vares 1991) algas uutmise ja NSV Liidu lagunemisega. Kodanlike ja nõukogulike väärtuste vastandamisest lahtitulemine 1986. aastal Gorbatšovi suu läbi oli tähtis samm totaalselt läbivast klassipositsioonist loobumise suunas. Poliitilise mõtte klassika rehabiliteerimine oli suunatud juurte juurde tagasipöördumiseks ja samas esmane katsepõld selles, kui kaugelt demokratiseerimine läheb. Oluline indikaator oli riigimõtte ajaloo klassikaliste tekstide koondamine ja eesti keelde tõlkimine (Gräzin 1987a,b, Toomla 1990). Üleminekuperioodile iseloomulikult koostas Igor Gräzin tekstivalimiku ka Venemaa riigimõtte ajaloo klassikast (Gräzin 1987c,d).

Siirde esimestel aastatel ei olnud määrava tähtsusega mitte niivõrd poliitika-eadusliku, kuivõrd eelkõige riikluse arenguga seotud mõtte, sh riigiõigusliku mõtte normaliseerumine ja selle võimekus, mis meenutab alge iseseisvumise aega. Selles tuleb eristada aastaid 1988–1991, mil esitati uue põhiseaduse variante või selle aluseid (Gräzin, Rebane), ja arengusuundi pärast iseseisvuse taastamist, mida kasvavalt mõjutavad liberalism ja uusparempoolsus. Siirdeaastad kinnitavad sõdadevahelise Eesti Vabariigi kui õigusliku ja poliitilise ressursi erakordset kaalu. Eesti Vabariigi kogemus oli uute tavade ja riigist mõtlemise, õiguse üle arutlemise traditsiooni looja, mis paljuski määras meie valikud ning kinnistas nii avaliku kui ka akadeemilise arusaama, et demokraatlik rahvusriiklus on rahvuse eksisteerimise õigustatud ja endastmõistetav vorm.

Siirdeae pakkus näiteid, et suhteline autonoomia, akadeemiliste sidemete loomine NSV Liidu tippkeskustega ja võimalus end täiendada Lääne tippülikoolides (Mikk Titma, Andrus Park, Eero Loone) löid eeldused teha teadust heal akadeemilisel tasemel ja läanelikult. Andrus Parki (kuni 1988 Pork) (1949–1995) peamine uurimisvaldkond oli NSV Liidu kui riikluse vormi ja selle koospüsümise perspektiivide uurimine (1987–1991), aga ka NSV Liidu lagunemisega kaasnenud mõju rahvusvahelistele suhetele, jõuvahekordadele (eelkõige sõja, rahu ja pingelõdven-duse probleemid). Eero Loone arendab Eesti poliitikafilosoofiat, analüüsides koos õpilastega ka riikluse alusprobleeme (suveräänsus, immigratsioon jne) ja riikluse õigustamiseks kasutatavaid argumente filosoofiliselt ja süsteemselt (Loone, Mätlik, Parve 2000; Loone, Järvik, Loone 2004).

Omariiklust käsitlevate teaduste kujundamist tuli alustada suhteliselt kesise pagasiga, ent väga suure praktilise vajaduse olustikus. Seda tasakaalustas küllalt ulatuslik välisabi: rahastati mitmeid programme ja projekte, paljud esimese laine õppejõud ja teadustöötajad said end küllalt palju erialaselt täiendada Lääne ülikoolides jne. Riigiteaduste algne institutsionaliseerumine toimus kolme kolm teed pidi.

Esiteks, teadusliku kommunismi kateedrite ümberkujundamine sotsiaal-teaduste ja politoloogia kateedriteks Tartu Riiklikus Ülikoolis ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis (nüüdses Tallinna Ülikoolis) andis mõnede sotsioloogilist või filosoofilist uurimistööd teinutele (Klara Hallik, Raivo Vetik, Rein Toomla, Anu Toots) võimaluse tegelda avalikult ja ausalt neid juba varem huvitanud probleemidega. Enamikul õpetanuil ei olnud aga intellektuaalseid eeldusi riigiteaduste tegeleda ja nemad jäid kateedrite edasisest arengust kõrvale. Samas oli nendel, kes jätkasid, palju võimalusi end Lääne ülikoolides täiendada: 1990-ndate esimesel poolel olid selleks avarad võimalused. Kiiret verevahetust soodustas kateedrite töötajate suhteliselt kõrge vanus üleminekuaja alguseks (Vetik 2002a).

Teiseks, 1988. aasta lõpuks asutatud Eesti Teaduste Akadeemia filosoofia, sotsioloogia ja õiguse instituudis jätkas tööd EKP-le sisepoliitika analüüse koostanud nn sotsiaalsete uuringute tööühm (juhatas akadeemik Andrus Pork), millega liitusid ka uued inimesed, nagu Rein Ruutsoo. Selle kõrval loodi Moskvast saabunud NSV Liidu Teaduste Akadeemia välissuhtlust juhtinud ja diplomaadi

kogemusega Peeter Varese (oli instituudi asedirektor) eestvedamisel rahvusvaheliste suhete töörühm, mis pandi kokku endistest Nõukogude diplomaatidest (Oleg Samorodni, Ralf Mikenberg) ja KGB vastuluureohvitseridest (G. Tihhonov, Aare Raid). Mõned nende teadusrühmade liikmed liikusid ajapikku ülikoolidesse, aidates kaasa poliitika, valitsemise ja rahvusvaheliste suhete uuringute arengule.

Kolmandaks aitasid arengule kaasa abiprogrammid ja inimesed Läänest. Tartu Ülikoolis vahendas Rein Taagepera läänelikku poliitikateadust ja inimesi, kaasates nii väliseestlasi (Vello Pettai), Eestis asuvaid välismaalasi (Wolfgang Drechsler) kui ka ümberõppivaid kodumaa inimesi (Raivo Vetik, Rein Toomla). Üldine sotsiaalteaduste õppekava alustas 1992, spetsialiseeritud politoloogia ja halduse õppekavad 1995. Tallinnas avasid pedagoogika- ja tehnikaülikool koostöös Manchesteri Ülikooli ja Galway Kolledžiga Euroopa Liidu Tempuse programmi raames 1994. aastal haldusjuhtimise õppekavad (Georg Sootla, Sulev Mäeltsemees, Anu Toots), mis hiljem kummaski ülikoolis eristusid. Sootla eestvedamisel korraldati 1990–1992 laiahaardelisi politoloogiakoole, mille kaudu vahendati Lääne riigiteadlaste pädevust kogu endise NSVL-i aladele.

Taasiseseisvusajal arenevad Eesti riigiteadused lõpuks enam-vähem terviklikult välja. Ajalise läheduse ja autorite seotuse tõttu käsitleme taasiseseisvusaja akadeemilist arengut kokkuvõtlikult, käsitledes esmalt institutsioonilist arengut ning seejärel tänapäeva tööjaotust ja sisulisi rõhuasetusi. Institutsioonilises arengus võib eristada kolme põhijärku.

1990-ndatel toimus teede otsimine, mis tõi kaasa järkjärgulise koondumise kolme suurema ülikooli ümber, kus riigiteadused asuvad tänapäevani: Tallinna Ülikool (TLÜ), Tartu Ülikool (TÜ) ja Tallinna Tehnikaülikool (TTÜ). Algul olid sotsiaalteadused veel sisemiselt vähe eristunud ning ülikoolid tegelesid väga paljude teemadega, samuti võisid poliitika- ja valitsemisteadused samas ülikoolis olla killustunud mitme üksuse vahel. Tollal tekkis õppekavasid ka erakõrgkoolides, eriti rahvusvaheliste suhete osas, ent neid iseloomustasid kvaliteediprobleemid ja jätkusuutlikkust ei tekkinud.

Selge arengu aeg oli 1990-ndate teisest poolest 2010-ndate alguseni. Kasvas üliõpilaste ja õppekavade arv, toimusid spetsialiseerumine ja stabiliseerumine ning kindlustati kvaliteet. Tavapäraseks muutus osalus rahvusvahelistes erialateadusühendustes. Samuti loodi erialajakirjad (sh tänapäevani ilmuvad Halduskultuur, *Acta Politica Estica*, *Trames* ja *Studies of Transition States and Societies*) ja väljaandesarjad (*Politica*) ning ilmusid mõned eestikeelsed erialakäsitlused (sh põhiõpik Kalev, Toots 2011). Riigiteaduste õppejõudude ja teaduritena asus tööle üha enam neid, kes olid saanud erialahariduse kodu- või välismaal.

2010-ndate esimesest poolest hakkasid riigiteadustele mõju avaldama ülikoolide suurem riiklik suunamine ja uue rahastamismudeliga kaasnev eelarvekitsikus, samuti ingliskeelsust ja ajakirjades avaldamist eelistav kvaliteedihindamine. Eestikeelsete õppekavade ja üliõpilaste arv on vähenenud, avatud on hulk inglisis-

keelseid õppekavasid. Iga ülikooli põhilised rõhuasetused on säilinud ja pigem konsolideerunud.

Tänapäevaks on see valdkond TTÜ-s küllalt hästi profileeritud Ragnar Nurkse avaliku halduse ja innovatsiooni instituudiks (avati 2013) ja TÜ-s Johan Skytte poliitikauuringute instituudiks (avati 2016). Seevastu TLÜ riigiteadlased paigutati struktuurireformi käigus ühiskonnateaduste instituuti, kus neil puudub nii sisemine autonoomia kui ka väline nähtavus. Kõigi ülikoolide riigiteadlased on rahvusvaheliselt hästi võrgustunud, eriti Euroopa poliitika ja valitsemise erialaühendustes (ECPR, EISA, EGPA, NISPAcee jt), küllalt paljud riigiteadlased on liikunud akadeemilisele tööle välisriikides, samas on Eesti ülikoolidesse tulnud hulk välisõppejõude. Väljaspool ülikoole tegutsevad ministeeriumide juures Rahvusvaheline Kaitseuuringute Keskus, mis hõlmab ka endist Eesti Välispoliitika Instituuti, samuti Eesti Diplomaatide Kool.

Sisurõhuasetuseks on TLÜ-s poliitika ja valitsemise koostoime, eeskätt avaliku poliitika ja poliitikasotsioloogia võtmes (vt täpsemalt Kalev jt 2020 siinses numbris). TTÜ rõhuasetused on tehnoloogia valitsemine ning avalik haldus ja innovatsioon. TÜ rõhuasetused on võrdlev poliitika ning klassikaline rahvusvaheliste suhete ja Euroopa Liidu uurimine. Igal perioodil on ka täpsemad tööliinid, mis sageli sõltuvad rahastatud projektidest, õppekavadest, akadeemiliste töötajate huvidest jne. Samas on näiteks TLÜ määratlenud kolm järjepidevat tööliini: kodakondsus, ränne, lõimumine ja demokraatia kvaliteet (politoloogia), riigi ja kohaliku valitsemise institutsioonide korraldus ja disain (valitsemisteadused) ning üleilmastumise, hargmaistumise, julgeoleku ja demokraatia seosed (rahvusvahelised suhted), TÜ-s on olnud olulisel kohal valimiste, EL-i ja Venemaa uuringud jne. Selle kohta saab täpsemalt lugeda valdkonnaülevaadetest (Randma 2000, Vetik 2002a, Vetik, Avikson 2002; Kalev jt 2008, Pettai 2011).

Akadeemilises mõttes on riigiteadused tänapäevaks Eestis juurdunud. Samas on arenguruumi omamaisesse riigimõttesse panustamises, erialateadmiste praktilises rakendamises ja eriti ühiskondlikus mõistmises. Igas nimetatud lõigus on üksjagu tööd ära tehtud, ent kogu valdkonna potentsiaali ei ole veel rakendatud.

Riigiteadlaste panusena riigimõttesse võib käsitada teemakäsitlusi, mis on ilmunud nii eestikeelsetes teadusajakirjades kui ka meedias. On avaldatud ka mõned raamatud (näiteks Vetik 2012) ja varasemal ajal lisaks esseekogumikud (näiteks Taagepera 1995, 2001, Vetik 2002b, 2002c, 2007). Väga üldistatult on rõhuasetus sageli läbimõeldusel, avatusel ja vastastikusel mõistmisel ühiskonnas ja poliitikas. Leidub ka riikluse riigiteaduslikku käsitlemist, seda nii tõlkeramaatute (Dunleavy, O'Leary 1995, Fukuyama 2006) kui ka omaloomingu (nt Varrak 2001, Kalev 2009, Kalev jt 2015, siinne erinumber) kaudu. Eesti riikluse riigiteaduslikku mõtestamist võiks olla rohkem, ent see pole päris olematu (nt Kalev Roosmaa 2012).

Lisaks hakati 2018. a välja andma Tallinna Ülikooli Kirjastuse erialaste tõlkeramaatute sarja *Bibliotheca Politica*, mis vahendab eesti keele- ja teadmisruumi ajakohast riigiteadusmõtet. Samas võiks esseistikasse lisanduda näiteks riigi-

aparaadi rolli ja struktuuri, valitsemiseesmärkide, -viiside ja -vahendite mõtestamine. Samuti oleks kasu laiahaardelisematest ja pikema ajamõõtmeaga käsitlustest. Mahukama panuse üks tõkkeid on olnud akadeemiliste töötajate hindamise raamistik, mis sellist panust ei väärtusta.

Erialateadmiste praktilises rakenduses on tõenäoliselt kõige olulisem nüüdseks juba tuhandete vilistlaste panus Eesti elu korraldamisse väga erinevates tegevuslõikudes. Samuti saab välja tuua riigiteadlaste tööd arvukate riiklike arengukavade koostamisel ja nende alusanalüüsid alates kodanikuühiskonnast ja lõimumisest kuni siseturvalisuse või omavalitsusreformini. Aastate jooksul on uurimisprojektide, tellimuslepingute, nõustamise ja koolituste kaudu loodud riigiparaadile hulk teadmust. Teatud määral on olnud ka riigiteadlaste liikumist ülikooli ja avaliku sektori tippjuhtkonna vahel (Eiki Berg, Leif Kalev, Priit Suve). Samas on paljud tellimused üsna tehnilised, laiema arengu kavandamise, avaliku poliitika kujundamise ja avaliku sektori korraldamise teadmuspotentsiaal on jäänud alakasutatuks. Siinne panus sõltub suuresti riigivõimu strateegilise ning teadmispõhise poliitika kujundamise ja valitsemise võimekusest.

Ühiskondlik mõistmine areneb ehk kõige vaevalisemalt. Riigiteadlased küll kirjutavad ja esinevad meedias ning eriti poliitikateadlased on teinud hulgaliselt valimisblogisid ja -masinaid. Oma mõju on ka õpikutel, raamatutel jt akadeemilisematel allikatel. Samas on ühiskonnaõpetus koolis väga kokkusurutud, nii et isiklik kokkupuude jääb väheseks, keskealistel ja vanematel inimestel puudub aga seegi. Lisaks puudub populaarteaduslik poliitikaajakiri, sellealased katsetused (Poliitika, Aja Pulss) vaibusid juba 1990-ndate alguses. Meedia vahendab pigem värvikat ja vastuolulist, erihuve ja poliitkonkurentsi rõhutavat sisu. See on vaid osa riigiteaduste teemadest ja eriti võimalikust panusest riigimõttesse. Võib öelda, et avalikkus alles tutvub selle valdkonnaga (vt Tarand 2006, Kalev 2011).

7. LÕPETUSEKS

Eesti riik ja riigimõte on suuresti kujunenud 20. sajandil koos omariikluse väljaarenemisega. Merkellik-herderlikku kultuurirahvuslust täiendavad õige pea loomuõiguse ja rahvaste enesemääramise ideed, mis moodustavad Eesti riigimõtte püsivara. Kui sajandi esimest poolt iseloomustab revolutsioonide ajal sotsiaaldemokraatia, kommunismi ja vaikival ajastul ka etatismi oluline mõju, ei kandu see edasi Nõukogude aja järgsesse uude riigimõttesse, viimast iseloomustavad pigem liberalism ja uusparempoolsus.

Meie riigimõte on 20. sajandi alguskümnenditel pigem ühiskondlik kui teaduslik. Asjakohast fookust otsides põimuvad avalik väitlus ja reformiettepanekud teaduslikumate tekstidega. Sajandi esimesel poolel toimub murrang kultuurirahvusluse arengus, luues pinnase rahvusriikluse ideestikule. Omariikluse teadusliku refleksiooni võime kasvab sõdadevahelisel iseseisvusajal tänu riigiteaduse naaberteadustele, nagu õigus-, majandus- ja maateadus. Viimaste varjus hakkavad

tekkima ka riigiteaduse alged, ent need arengusuunad pöörab tagasi Nõukogude periood. Eraldi teadusharuna juurduvad riigiteadused Eestis alles taasiseseisvusajal, selle teise suure murranguga jõuab meie kultuuriruum lõpuks omariikluse analüütilise refleksiooni tasandile. Mõistagi toimub teadusuurimuse kõrval endiselt ka laiem ühiskondlik ja poliitiline väitlus, kus riigiteaduste mõisted ja sõnavara on alles juurdumas.

Katkestuste tõttu ei saa me enne taasiseseisvumist rääkida Eesti riigiteaduste evolutsioonilisest ja kumuleeruvast arengust. Samas pole kohane kõnelda ka igasuguste varasemate intellektuaalsete juurte puudumisest. Nii omariikluse õigustamine ja mõtestamine kui ka okupatsiooniaegne poliitfilosoofia ning valitsemiseks kasuliku teadmuse areng majandus- ja osalt õigusteaduskonnas tekitasid pinnase, millel sai tärgata läänelik riigiteadus. Samas on oluline eristada teadmiste pinnast ja marksistlik-leninistlikku loogikat, mille kohaselt olid teadmised relv poliitilises võitluses. Kuigi igasugustel teaduslikel teadmistel on poliitilisi kasutusvõimalusi, pole läänelike riigiteaduste rõhuasetus valitsemise- ega poliititehnoloogial. Riigiteadus peab suutma mõtestada eri käsitlusi, mis on antud ajal ja kohas olulised, suhestada neid poliitika ja valitsemise praktikaga ning olema refleksiiivne ja edasiarenev. See on konjunktuuri mõttes okkiline rada, ent võimaldab anda oma panuse vaba ja demokraatliku riikluse taastootmisse.

Läänelikud poliitika- ja valitsemisteadus kujunevad välja alles taasiseseisvusa aja kahel esimesel kümnendil 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses. Kui aastatel 1990–1995 võime rääkida suurest hulgast rahvusvahelistest abiprogrammidest ja projektidest ning järgmisel viiel aastal arvestatavast riiklikust toetusest, iseloomustab 2000. aastaid suuresti isevooluline areng vastavalt ülikoolide võimalustele ning õppejõudude olemasolule ja juurdekasvule, 2010. aastaid ilmestavad ka kärped, fookustumine ja nišistumine. Tänapäevaks on riigiteadused koondunud Eesti kolme suurde ülikooli – Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool – ning neid võib pidada akadeemilises mõttes Eestis juurdunuks.

Riigiteaduste ühiskonnas omaksvõetuses ja praktilises kasutatavuses on üksjagu arenguruumi. 1940. aastal kirjutas hilisem Tartu Ülikooli rektor professor Edgar Kant Kjelleni raamatu „Riik kui eluvorm“ eestikeelses eessõnas: „Eesti raamatuturg pakub juba mitmesugustel aladel enam-vähem seda, mida nõuab meie kultuurilise tänapäeva tase ja arenemiskäigu senine tempo. Ometi tuleb tunnistada, et mõnel – pealegi väga olulisel – alal on jäänud lünki hoolimata sellest, et just neil aladel on vaja täita tungivaid vaimseid vajadusi. Üks selliseid – kindlasti tuntavaid – lünki meie areneval raamatulaual on olnud ja püsib siiani ühiskonna- ja majandusteadusliku kirjanduse vähesus ja ühekülsus.“ Kui majandusteaduses on tühimik nüüdseks päris korralikult täidetud, on ühiskonna, poliitika ja valitsemise teaduskäsitluse sisenemine eesti keele-, teadmus- ja kultuuriruumi laiemas mõttes alles pooleli.

Katkestused riigiteadustes tähendasid muu hulgas, et 1930-ndate Eesti arengusuunad ei jõudnud kinnistuda ning Nõukogude võimu doktriinid kehtestati just

lääneliku poliitikateaduse olulise arengu ja ümberkujunemise ajal. Kuigi nii pagulusest kui ka okupatsiooniaegse ühiskonna- ja juhtimisteaduse mõnest suunast tuli sisendeid, kujunesid Eesti riigiteadused selgepiiriliselt välja taasiseseisvusajal. Nii on Eesti riigimõttes mänginud pikka aega tähtsat rolli lähiteadused, nagu õigus ja ajalugu. Riigiteaduste jaoks on olnud küllalt oluline neist eristumine, mis on teadusharu arengu alguses loomulik, ent jätab kõrvale teatud võimalused. Muu hulgas on suhteliselt tagasihoidlik olnud riigiteaduste roll Eesti riikluse olulise ressursina. Ka teadlaskonnal on vaja seda rolli mõtestada, eriti rakenduslikkuse ja normatiivsuse mõistes.

Rakenduslikkus on nüüdse aja retoorikas tugevalt esiplaanil. Riigi- ja eriti poliitikateaduste puhul on see vastuoluline. Kui arengu kavandamisel, avaliku poliitika ja avaliku sektori struktuuri kujundamisel, juhtimisel jm valitsemisrakendustes on ekspertiisi pakkumine arusaadav, siis eeldatavasti vaid vähesed tahaksid näha riigivõimu teenistuses olevat ühekülgset poliititehnoloogiat ning ka ärilisele poliititehnoloogiale on avalik vastukaja vähemalt Cambridge Analytica juhtumi valguses olnud negatiivne. Nii on lihtsakoeline kasutatava tehnoloogia rõhuasetus eriti poliitikateaduses eksitee, pigem on praktiliselt kasulik rakendus eri käsitluste tutvustamine, mitmekesisuse teadvustamine ja koostoimeoskuste arendamine. Kodanike ja poliitikaosaliste harimine haakub ühiskonnateaduste tsiviliseeriva rolliga Durkheimi võtmes, tänapäevasemalt ka refleksiivsuse suurendamisega Habermasi võtmes.

Tsiviliseeriv roll tähendab aga eesmärke, mille poole püüeldakse, teisisõnu normatiivsust. Sama lugu on ka riigimõttega, sest väikerahva ja -riigi säilimine ja areng vajavad tavapärasest suuremat panust. Nii võiks Eesti riigiteaduste üks praktilisi rolle olla omariikluse toetamine ja kodanike võimestamine. See on vastuoluline, eriti arvestades, et viimastel kümnenditel on ühiskonnateadustes normatiivsust pigem püütud vältida. Samas on see tõenäoliselt vähemalt teatud mõttes olnud silmade kinnipigistamine, nagu viitab küllalt ulatuslik konservatiivne kriitika ülikoolide vaikimisi ideologiseerituse suhtes. Ükski uurimus ega arutelu pole läheteohtadest vaba, selles mõttes ei ole normatiivsusest pääsu. Samas on võimalik olla mitmekülgsem, tasakaalustatum ja refleksiivsem, ent ka selleks tuleb normatiividega tegeleda. Omariiklust toetavad riigiteadused peavad suutma end väga hästi sisemiselt tasakaalustada, et mitte maanduda lihtsakoelises propagandas või poliititehnoloogias.

Tasakaalu leidmisel saab abiks olla riigimõtte ja -teaduste senise arengu kogemus ise. Oma riigiga kaasneb loomulik nõudlus riigimõtte ja riikluse õigustamise järele, siinkohal pakuvad hulga kogemusi ja pidepunkte lähiteadused, eriti õigusteadus ja ajalugu. Samas teeb Nõukogude ühiskonnateaduste kogemus selgeks, kui triviaalseks muutub võimu suuniste järgi võnkuv „õige“ ja „kasulik“ teadmine ning parem pole lugu ka teadmise kui relvaga võimukandja kasutuses. Et olla sisukas, peab riigiteadus olema riigivõimu otsesest kontrollist piisavalt sõltumatu. Konstruktiivse panuse ning sõltumatuse ja mitmekesisuse ühitamine on Eesti riigiteaduste arengu üks võtmeküsimusi.

VIITEALLIKAD

- Ajakiri Acta Politica Estica. Võrgulehel <http://www.tlu.ee/?LangID=1&CatID=4616&ArtID=5505&action=article> (24.08.2020)
- Ajakiri Halduskultuur/Administrative Culture. Võrgulehel <http://halduskultuur.eu/> (24.08.2020)
- Ajakiri Studies of Transition States and Societies. Võrgulehel <http://www.tlu.ee/stss/> (24.08.2020)
- Ajakiri Trames. Võrgulehel <http://www.kirj.ee/12470/> (24.08.2020)
- Auling, Raimond 1955. Аулинг, Р. Ю. 1955. *Создание и развитие советского государства в Эстонии*. Москва: Наука.
- Aun, Karl 1951. *Der völkerrechtliche Schutz nationaler Minderheiten: in Estland von 1917 bis 1940*. Hamburg: Hansischer Gildenverlag/Joachim Heitmann & Co.
- Aun, Karl 1980. *A Critique of the "Nation-State"*. Waterloo: Wilfried Laurier University Press.
- Aun, Karl 1982. *The 1917 Revolutions and the Idea of the State in Estonia*. Köln, Wien: Böhlau.
- Aun, Karl 1989. „Rahvusriigi“ kriitika (tlk Ene-Reet Soovik). *Akadeemia*, 8, 1626–45; 9, 1853–68.
- Blum, Rem 1969. *Sotsiaalse revolutsiooni teooria*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus 1940 [1937]. *Totaalne riik – totaalne inimene*. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus.
- Dunleavy, Patrick; O’Leary, Brendan 1995 [1992]. *Riigiteooriad: liberaalse demokraatia poliitika*. Tallinn: Külim/Eesti Haldusjuhtimise Instituut.
- Eenpalu, Kaarel 1918. *Õiguslik riik*. Tartu: Postimees.
- Fukuyama, Francis 2006 [2004]. *Riikluse ehitamine: valitsemine ja maailmakord 21. sajandil*. Tallinn: Tänapäev.
- Grabbi, Hellar; Illiste, Ivo; Linnuste, Vahur (koost, toim); Tõnus, Peeter (projj) 2000. *Vaba Eesti tähistel: valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948-1964*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Graf, Mati 1993. *Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini*. Tallinn: Mati Graf/Tallinna Raamatutrükikoda.
- Gräzin, Igor 1983. *Anglo-ameerika õigusfilosoofiast*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Gräzin, Igor (koost) 1987a. *Lugemik poliitiliste õpetuste ajaloost. 1. osa., Antiikaeg*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Gräzin, Igor (koost) 1987b. *Lugemik poliitiliste õpetuste ajaloost. 2. osa, Varakodanlikud õpetused*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Gräzin, Igor (koost) 1987c. *Vene poliitilis-juriidilise mõtte ajalugu: materjale poliitilis-juriidilise mõtte ajaloo õppimiseks õigusteaduskonna üliõpilastele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Gräzin, Igor (koost) 1987d. *Vene revolutsiooniline demokraatia : materjale poliitilis-juriidilise mõtte ajaloo õpetamiseks õigusteaduskonna üliõpilastele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Hearnshaw, Fossey John Cobb; Cole, George Douglas Howard 1932. *Sissejuhatus politikasse I*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Jegorov, Juri 1966. Егоров, Юрий Андреевич. *Вопросы истории государства и права Эстонской ССР до Октябрьской революции*. Tartu : Тартуский государственный университет.
- Jegorov, Juri 1981. Егоров, Юрий Андреевич. *История государства и права Эстонской ССР: дооктябрьский период (XIII век – октябрь 1917 г.)*. Учебник для студентов юридического факультета Тартуского государственного университета. Таллинн: Валгус.
- Kalev, Leif 2009. Tugeva riikluse vaimsed alused. Eesti riigiidentiteet euroopaliku riigiehituse valguses. – *Acta Politica Estica* 3, 7–27. Võrgulehel <http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/30/28> (4.08.2020)
- Kalev, Leif 2011. Eesti riik ja riigiteadus. Postimees Online, 24.02.2011. Võrgulehel <http://poliitika.postimees.ee/393425/leif-kalev-eesti-riik-ja-riigiteadus/> (24.10.2020)
- Kalev, Leif; Roosmaa, Liana 2012. Riikluse ülesehitamine. Lk 25-66 kogumikus Vetik, Raivo (koost) *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kalev, Leif; Jakobson, Mari-Liis; Sillaste, Maarja; Soiver, Viola; Sootla, Georg 2008. Privately Funded Public Servants? Public Administration Higher Education in Estonia. Lk 107-151 kogumikus Jenei, György; Mike, Károly (toim). *The Road from Bologna Public Administration and Public Policy Degree Programs in Europe*. Bratislava: NISPAcee Press.
- Kalev, Leif; Toots, Anu (toim) 2011, Jakobson, Mari-Liis ; Kalev, Leif; Lumi, Ott; Ruutsoo, Rein; Saarts, Tõnis; Sootla, Georg; Toots, Anu; Vetik, Raivo. *Poliitika ja valitsemise alused. Kõrgkooliõpik*. Tallinn: Maurus/Tallinna Ülikooli Riigiteaduste Instituut.
- Kalev, Leif; Vetik, Raivo; Jakobson, Mari-Liis 2015. Metodoloogiline rahvusriiklus ja selle kriitika. *Acta Politica Estica*, 6, 20-36.
- Kalev, Leif; Sootla, Georg; Vetik, Raivo 2020. Riigiteaduste veerandsajand Tallinna Ülikoolis. *Acta Politica Estica*, 11.
- Kant, Edgar 1940. Essõna. Lk 7-11 teoses Kjellen, Rudolf. *Riik kui eluvorm*. Tallinn: Kultuurkoondis.

- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino 1997. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino 2001. *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Tallinn: Argo.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino 2007. *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Argo.
- Kaskla, Edgar 2007. *California Politics: The Fault Lines of Power*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Ketšekjan, Stepan 1946. *Üldine riigi ja õiguse ajalugu. 1. vihk*. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Kiris, Advig, Truuväli, Eerik-Juhan, Vihalem, Paul 1971a. *Riigi ja õiguse teooria. 1. osa*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kiris, Advig, Truuväli, Eerik-Juhan, Vihalem, Paul 1971b. *Riigi ja õiguse teooria. 2. osa*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kiris, Advig, Truuväli, Eerik-Juhan, Vihalem, Paul 1975c. *Riigi ja õiguse teooria. 3. osa*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kjellen, Rudolf 1940. *Riik kui eluvorm*. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Laaman, Eduard 1934. *Erakonnad Eestis*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Laaman, Eduard 2010. *Iseseisvuse tunnid* (koost Hando Runnel). Tartu: Ilmamaa.
- Loone, Eero 1983. *Ühiskondlik-majanduslike formatsioonide teooria*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Loone, Eero 1989. *Sissejuhatus materialistlikusse ühiskonnafilosoofiasse*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Loone, Eero 1992. *Soviet Marxism and Analytical Philosophies of History*. London, New York: Verso.
- Leppik, Lea; Luts-Sootak, Marju; Siimets-Gross, Hesi 2019. Nikolai Maim Eesti rahvusülikooli õigusteaduskonna alusepanija ja teadlasena. *Riigikogu Toimetised*, 40, 151–161
- Ljunglund, Leonard; Ronblom, Hans-Krister; Lindstrom, Richard 1935. *Poliitilised peavoolud: konservatism, liberalism ja sotsialism*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts/G. Roht.
- Madisson, Eugen 1933. *Parlamentarism ja Eesti põhiseadus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Maim, Nikolai 1911. Omavalitsuse edenemislugu Liivimaa mannermaal. *Kodaniku Käsiraamat I*, 101–139. Tartu: Postimees.
- Maim, Nikolai 1913. Liivimaa kohalik omavalitsus. *Kodaniku Käsiraamat II*, 68–133. Tartu: Postimees.

- Maim, Nikolai 1926. *Parlamentarismist Prantsuse restauratsiooni ajal. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) IX.I.* Tartu: Tartu Ülikool.
- Maim, Nikolai 1927. *Парламентаризм суверенное государство. Mit einem Referat: Der Parlamentarismus und der souveräne Staat. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) XIV.I.* Tartu: Tartu Ülikool; eestikeelne tõlge Parlamentarism ja suveräänne riik (saksakeelsest kokkuvõttest) Maim, Nikolai 2008. *Mundoloogia*, 164–198. Tartu: Ilmamaa.
- Maim, Nikolai 1929. *Parlamentarism ja fašism. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) XVII.* Tartu: Tartu Ülikool;
- Maim, Nikolai 1938. Eestimaa avaliku korra muutmise aktid Vene siseministeeriumi peavalitsuses 1916. ja 1917. a. *Vabaduse tulekul. Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15/28. nov. otsuse tähistamiseks, I*, 70–79. Tartu: Akadeemia; uustr Eesti maanõukogu otsused 1917 Maim Nikolai 2008. *Mundoloogia*, 113–128. Tartu: Ilmamaa.
- Maim, Nikolai 1932. *Völkerbund und Staat. Ein Beitrag zur Ausarbeitung eines allgemeinen öffentlichen Rechts. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) XXIV.2; XXVI.3.* Tartu: Tartu Ülikool.
- Maim, Nikolai 1946. *Weltwissenschaft immer noch die apokalyptischen Reiter?* Stuttgart-Botnang: Kulturaufbau-Verlag.
- Maim, Nikolai 1949. *Staat und Weltorganisation.* Stockholm: Apophoreta Tartuensia.
- Maim, Nikolai 1966. *Mundology Or World Science.* New York: Estonian Learned Society in North America.
- Maim, Nikolai 2008. *Mundoloogia.* Tartu: Ilmamaa.
- Miljan, Toivo 2004. *Historical Dictionary of Estonia.* Lanham, Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- Mill, John Stuart 1909. *Wabadusest.* Tõlkinud J. Kotlar. Tartu: J. Reewits'a kirjastus.
- Müür, Heiki 1971. *Rahvamajanduse planeerimine.* Tallinn: Valgus.
- Park, Andrus 2009. *End of an Empire? A Conceptualization of the Soviet Disintegration Crisis 1985-1991.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Parming, Tõnu 1975. *Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia.* London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Parming, Tõnu; Järvesoo, Elmar 1978. *A Case Study of a Soviet Republic: The Estonian SSR.* Boulder: Westview Press.
- Pettai, Vello 2010. Political science in Estonia: advantages of being small. Lk 119-133 kogumikus Einfeld, Rainer, Pal, Leslie (toim). *Political Science in Central-East Europe: Diversity and Convergence.* Opladen: Barbara Budrich.

- Piip, Ants 1932. *Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti: sissejuhatus politikasse II*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Pork, Andrus 1988. Tõde, vale ja ühiskonnateadlase eetika. *Horisont*, 15, 11-12.
- Pork, Andrus 1988 1990. History, Lying and Moral Responsibility. *History and Theory*, 29(3), 321-330.
- Publikatsiooniseeria *Politica* numbriloetelu. Võrgulehel <http://www.sh.ut.ee/yld/politica> (24.10.2020)
- Pullat, Raimo; Sergejev, V.; Siilivask, Karl; Silvet, E.; Šišov, Lev; Truuväli, Eerik-Juhan 1981. *Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Päts, Konstantin 1907. *Maa-küsimus*. Tallinn: Koit/M. Sciffer.
- Randma, Tiina 2000. Public Administration Education: Estonia. Lk 81-118 kogumikus Verheijen, Tony; Nemeč, Juraj (toim). *Building Higher Education Programmes in Public Administration in Central and Eastern European Countries*. Bratislava: NISPAcee Press.
- Riismandel, Väino 2009. Professor Nikolai Maimi elu ja tegevus. Lk 199-206 kogumikus Mägi, Vahur; Valmas, Anne (koost). *Eesti teadlased paguluses*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Rosental, Mark Moissejevitš, Judin, Pavel 1946 (toim). *Lühike filosoofiline leksikon* (tlk Rudolf Kulpa, Leo Anvelt). Tartu: Teaduslik Kirjandus/Tartu Kommunist).
- Runnel, Hando (koost) 1998. *Jüri Vilms mälestustes*. Tartu: Ilmamaa.
- Schneider, Heinrich (koost) 1959. *Rahvasaadiku käsiraamat*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Schneider, Heinrich 1965. *Ühiskondlik kontroll Eesti NSV-s*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Schneider, Heinrich (toim) 1997. *Taasvabanenud Eesti põhiseaduse eellugu*. Tartu: Juura.
- Schneider, Heinrich 2005. *Taasiseseisvunud Eesti riigi- ja õigusteooria probleeme* (koost Allman, Arno). Tallinn: EBS Print.
- Schneider, Heinrich; Rjanžin, Valentin; Aule, Aleksander 1958. *Eesti NSV külade töörahva saadikute nõukogud*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Schneider Heinrich; Sildmäe, Ilo 1971. *Rahvasaadiku käsiraamat*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Šeršenevitš, Gabriel 1910. *Riik ja õigus* (tlk Lui Olesk). Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastuse-ühisus.
- Sørensen, Eva; Torfing, Jacob 2017. The Janus Face of Governance Theory. Depoliticizing or Repoliticizing Public Governance? Lk 28-28 kogumikus Fawcett, Paul; Flinders, Matthew; Hay, Colin; Wood, Matthew (toim). *Anti-Politics, Depoliticization, and Governance*. Oxford: Oxford University Press.

- Stenius, Henrik, Lakaniemi, Ilkka, Rotkirch, Anna 1995 (toim). *Liberalism – Seminars on Historical and Political Keywords in Europe*. Helsinki: Renvall Institute.
- Stoker, Gerry 2006. *Why Politics Matters. Making Democracy Work*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Stoker, Gerry; Peters, B. Guy (toim) 2016. *The Relevance of Political Science*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Strauss, Kristin 2008. Maailmakodanik. Lk 7-17 kogumikus Nikolai Maim. *Mundoloogia* (koost Kristin Strauss). Tartu: Ilmamaa.
- Taagepera, Rein 1995. *Homme ma nägin Eestimaad*. Tallinn: Eesti Foorum/AS Arhitektuuribüroo Ignar Fjuk.
- Taagepera, Rein 2001. *Võta võim!* Tallinn: K-Kirjastus.
- Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituut. Võrgulehel <https://www.ttu.ee/instituut/ragnar-nurkse-innovatsiooni-ja-valitsemise-instituut/instituut-7/> (12.08.2019)
- Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna rahvusvaheliste suhete instituut. Võrgulehel <http://www.ttu.ee/majandusteaduskond/teaduskonnast/struktuur/rahvusvaheliste-suhete-instituut-ts/> (12.08.2019)
- Tallinna Tehnikaülikooli sotsiaalteaduskonna avaliku halduse instituut. Võrgulehel <http://www.ttu.ee/avaliku-halduse-instituut/avaleht/> (1.03.2012)
- Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituut. Võrgulehel <http://www.ttu.ee/riigiteadused;> <http://riigiteadused.ttu.ee/> (1.03.2012)
- Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi riigiteaduste akadeemiline suund. Võrgulehel <https://www.ttu.ee/yti/instituudist/akadeemilised-suunad-ja-keskused#riigiteadused> (12.08.2019)
- Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi rahvusvaheliste suhete ja tuleviku-uuringute akadeemiline suund. Võrgulehel <https://www.ttu.ee/yti/instituudist/akadeemilised-suunad-ja-keskused#rahvusvahelised-suhted-ja-tuleviku-uuringud> (12.08.2019)
- Tarand, Kaarel 2006. Haldusjuhtimine, tähtsaim kunstide seas. *Sirp*, 7.07.2006 (nr 24/3118). Võrgulehel http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=3537:haldusjuhtimine-t-hitsaim-kunstide-seas&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3118 (24.10.2020)
- Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauringute instituut. Võrguleht <https://skytte.ut.ee/et/instituudist-9> (12.08.2019)
- Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna riigiteaduste instituut. Võrgulehel <http://www.sh.ut.ee/RTI> (1.03.2012)

- Toomla, Rein 1990 (koost, toim) 1990. *Tekste poliitikateaduse klassikast*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Tõnisson, Ilmar 1997. *Emajõe ääres* (koost Runnel, Hando). Tartu: Ilmamaa.
- Vaabel, Juhan 1995. *Eesti riigi-maksundusõiguse põhiprobleeme*. Tartu: Hansapank.
- Vares, Peeter 1991. Poliitikast ja politoloogias, *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences*, 3, 210.
- Varrak, Toomas 2001. *Poliitika- ja riigiteadus*. Tallinn: Külim.
- Vetik, Raivo 2002a. Political Science. Lk 246-257 kogumikus Kaase, Max; Sparschuh, Vera; Wenninger, Agnieszka (toim). *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology*. Berlin: GESIS.
- Vetik, Raivo (toim) 2002b. *Kaks Eestit: Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Vetik, Raivo 2002c. *Küsimised Eesti kohta*. Tallinn: TPÜ Kirjastus
- Vetik, Raivo 2007. *Kahe vabaduse piiril*. Tallinn: K Print.
- Vetik, Raivo; Avikson, Annika 2002. Political Science in Estonia. Lk 99-127 kogumikus Klingemann, Hans-Dieter; Kulesza, Eva; Legutke, Annete (toim). *The State of Political Science in Central and Eastern Europe*. Berlin: edition sigma.
- Vetik, Raivo (koost) 2012. *Eesti poliitika ja valitsemine 1991-2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Vihalem, Paul 1960a. *Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917-1920)*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Paul 1960b. *Riigi mõiste*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Vihalem, Paul 1961. *Riigi põhifunktsioonid*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Vihalem, Paul 1963. *Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Vihalem, Paul 1971. *Eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse*. Tallinn: Eesti Raamat.